

יד
מהרי"ע

שערי יצחק

השיעור השבועי

מפי מרן הגאון
הרב יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן

השיעור נמסר
במוצאי שבת-קודש

ראה
אלול התשפ"ה בשל"ו
בבית המדרש פעולת צדיק
בני ברק

לק"י

נושאי השיעור:

ביאור דברי הרמב"ם בעניין שבט לוי שהם חיל ה', אשר בזמנינו הם בחורי הישיבות הקד', ואברכי הכוללים הי"ו שליט"א. תמיהה מהיכן הרמב"ם הוציא את ההגדרה הזאת, כי פירוש 'ברך י"י חילו' היינו 'חיל השם'. ותירוץ על כך.

בעניין גזירת גיוס בני הישיבות הקד' לצבא, דברים מגדולי הדור וראשי הישיבות שליט"א לגבי הצבא שהוא מקום טומאה וכפירה.

חובת תיקון עניין גיל הנישואין בזמנינו, שיהא מוקדם כפי ההלכה. תשובה לגבי השאלה בעניין הפסוק ויזכור אלהים את נח וגו', מדוע צריכים 'זכירה' מיוחדת כעת, לאחר שכבר מתו כל רשעי דור המבול, ונשארו רק נח ובניו הצדיקים. חידוש שתיבת נח נתהפכה לקראת הסוף. וחיזוק מכך לזמנינו אנו, לקראת הגאולה בב"א.

השלמת הבירור בעניין הנוסח שבתפילת מוסף, לא נתתו 'אלהינו' לגויי הארצות וכו', לבית ישראל 'עמך' נתת, לזרע 'ישורון' וכו'.

בעניין אפיית מצות בפסח עצמו, והתשובה שכתבו רבני עי"ת צנעא לקהילה התימנית בירושלם עיקו"ת, שמותר להם לחזור למנהגם המקורי בעניין זה, למרות שכבר נהגו אחרת. בדבר סגנון המלים שבתשובתם, שיש בהם 'דעות זרות', ובירור מי הוא שסגן את התשובה הזאת בכתב ידו.

© כל הזכויות שמורות למרן שליט"א

השיעור יוצא לאור ע"י מוסדות יד מהרי"ן – בני ברק

טלפקס: 03-5358404. נייד: 050-4140741

דוא"ל: y5358404@gmail.com

להאזנה לשיעור דרך הטלפון:

קול יהודי תימן – 072-33-23-642 שלוחה 6

מספר השיעור בקו "קול יהודי תימן" ובחבורות "שערי יצחק" – 799

לשמיעת השיעור במערכת קול הלשון – 03-6171031

ניתן להקדיש כל שיעור להצלחה ולרפואה, או לעילוי נשמת.
השם יוזכר בל"נ בתחילת השיעור מפי מרן הגאון שליט"א, וכן באמירת "מי שבירך" בסוף השיעור.
פרטים בטלפון: 050-4140741.

והתורמים והמסייעים להפצת התורה ולזיכוי הרבים, ימלא המקום ברוך הוא
כל משאלות ליבם וליבכם וליבנו לטובה ולברכה, אכי"ר.

בשם רחמן.

השיעור מוקדש לרפואת והצלחת שירה בת ידידנו הרב יואב מהאצרי הי"ו, השם ברוך הוא ישלח לה רפוא"ש – תענו אמן בכוונה, כי היא צריכה ישועה גדולה. דרך אגב, הוא חשב לשנות את שמה לשרה, אבל סבורני כי אדרבה, כיון שבשמה שירה יש תוספת אות יו"ד, זה עוד יותר טוב. כאשר ישנה אות משם השם, הדבר מוסיף יותר. עכ"פ שכולנו נכוון, בכח השם הגדול והקדוש, אהיה אשר אהיה ג"פ, שישלח לה רפוא"ש בתוך כל חולי עמו ישראל.

וכן השיעור מוקדש על ידי נכדי הרב חיים בן הרה"ג משה רצאבי הי"ו, להצלחתו בכל העניינים, ולרפואת נ"ב אפרת בת ידידנו הרה"ג איתמר חיים תחי', בעבור שהתנדב למוסדות נתיבות מהרי"ץ.

כמו"כ השיעור מוקדש על ידי אליהו חי בן ניסן הי"ו מארצה"ב, להצלחתו בכל העניינים, ולנחת מכל יוצאי חלציו, ולזיווג הגון לגיסתו מרת אילנית בת אליהו שתחי'. בעבור שהתנדב למוסדות יד מהרי"ץ.

וכמו כן השיעור מוקדש על ידי האשה הכשרה מרת רחל יהודית בת דוד מאיר יגני שתחי' מארצה"ב, להצלחה מרובה בפרנסה ושלוות הנפש. בעבור שהתנדבה למוסדות נתיבות מהרי"ץ.

המקום ברוך הוא ירצה נדבתם, ויברך מעשה ידיהם, ומכל צרה וזנק יצילם, והזקוקים לרפוא"ש – ישלח להם השם ברוך הוא רפוא"ש בתוך כל חולי עמו ישראל, וישלח ברכה רווחה והצלחה בכל מעשי ידיהם, וימלא כל משאלות ליבם וליבכם וליבנו לטובה ולברכה, אכ"ר.

ביאור דברי הרמב"ם בעניין שבט לוי שהם חיל ה', אשר בזמנינו הם בחורי הישיבות הקד', ואברכי הכוללים הי"ו שליט"א. תמיהה מהיכן הרמב"ם הוציא את ההגדרה הזאת, כי פירוש 'ברך י"י חילו' היינו 'חיל השם'. ותירוץ על כך.

ידוע הדבר ומפורסם העניין, מה שכתב רבינו הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל, לגבי שבט לוי.

וזה לשון הרמב"ם שם, למה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביתתה, עם אחיו?

לשבט לוי, אין להם חלק ונחלה בארץ ישראל. אין להם מקום מוגדר, כמו כל השבטים, שיש להם משהו קבוע. יש להם רק מה שהם מקבלים משאר שבטי ישראל את שש ערי המקלט, ועוד ארבעים ושתים ערי מקלט. וכן את התרו"מ וכו', כ"ד מתנות כהונה.

מפני שהובדל לעבוד את ה' ולשרתו, ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל. לפיכך הובדלו מדרכי העולם. לא עורכין מלחמה כשאר ישראל, ולא נוחלין ולא זוכין לעצמן בכח גופן. אלא הם חיל השם – שבט

לוי, הם הצבא של הקב"ה – שנאמר ברוך י"י חילו.

כך משה רבינו אמר, בפרשת וזאת הברכה [דברים ל"ג], וללוי אמר, תמיך ואוריך לאיש חסידך וגו'. ברוך י"י חילו, ופעל ידיו תרצה. מחץ מתנים קמיו, ומשנאיו מן יקומו.

והוא ברוך הוא זיכה להם, שנאמר אני חלקך ונחלתך.

אולי נחשוב, כי המדובר רק כלפי הכהנים והלוויים, דהיינו מי שהם מזרע הכהנים בלבד, מי שאביו כהן מזרע אהרן הכהן, וא"כ אי אפשר לאיש הישראלי להתחבר לזה.

בא הרמב"ם ואומר, לא. גם אצלם זה יתכן. וזה לשונו, ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להיבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבדו לדעה את ה' וכו'.

במלים הללו, שרתה על הרמב"ם רוח הקודש. מי מסוגל להגיד או לכתוב דברים כאלה. הרי אלו אינם דברים שכתובים בגמרא, או בשאר ספרי חז"ל, שהרמב"ם העתיק אותם מהם. אלא הוא מדבר מעצמו, בבחינת 'רוח י"י דיבר בו, ומלתו על לשונו'.

והלך ישר כמו שעשהו האלהים, ופרק מעל צוארו עול החשבונות הרבים אשר בקשו בני האדם, הרי זה נתקדש קדש קדשים, ויהיה ה' חלקו ונחלתו לעולם ולעולמי עולמים.

אדם כזה, לא משנה היחוס שלו. הוא נהיה מעצמו קדש קדשים. הוא עובד ה' מושלם.

ואם אינו עוסק בענייני הפרנסה, א"כ מהיכן הוא יחיה?

אומר על כך הרמב"ם, ויזכה לו בעה"ז דבר המספיק לו, כמו שזכה לכהנים ללוים. הרי דוד עליו השלום אומר, י"י מנת חלקי וכוסי אתה תומיך גורלי.

הקב"ה ידאג לו, יתן לו שיוכל להתקיים.

*

אלו הם בעצם בני הישיבות הקד' בזמנינו, ואברכי הכוללים יצ"ו, שהם מגויסים לצבא ה', לא שנתיים ולא שלוש, אלא שנים על גבי שנים. וישנם כאלה, כל ימי חייהם. זהו הצבא של הקב"ה. הם בבחינת 'שבט לוי'.

לכבוד הגאון המפורסם ר' יצחק רצאבי שליט"א
פוסק עדת תימן.

שלום וקידה חמש מאות.

ראיתי מש"כ מעכ"ת בעלון תוצאות חיים
[מספר 155] ובו תמה על דברי הרמב"ם בסוף
הלכות שמיטה ויובל, היאך למד מפסוק ברך
י"י חילו, ששבט לוי הם חיל ה'.

ונראה לענ"ד שהוא ז"ל מפרש את הפסוק כך.
'ברך י"י חילו' [חיל שלו עצמו], ובכך 'פועל ידיו
תרצה' [פירש אונקלוס, קרבן ידוהי תקבל
ברעוא] וגו'. דהיינו שהקב"ה יתן הצלחה בחילו,
ואז את מה שהם פועלים בידיהם – תרצה –
שלא יפגלו וכו'. וממשיך ומבקש על המעוררין
על הכהונה וכו'.

ומה שלא פירש לפי פשוטו, וכאונקלוס – הרי
תרגום הפסוק 'ברך י"י חילו' הוא, ברך ה' נכסוהי.
לפ"ז 'חילו' היינו, הרכוש שלו – נראה מכיון
שלפני זה ביקש על דברים רוחניים, תומיד
ואוריד וגו', יורו משפטיך וגו'. וגם בהמשך,
ופועל ידיו תרצה וגו'. שהם דברים רוחניים. לכן
פירש גם זה, על דברים רוחניים. [אך לי"א
שהכוונה לחיל הלויים שעולים לבית המקדש,
אין זה מתורץ].

ומש"כ ולא זוכין לעצמן בכוח גופן, ומזה הבין
מעכ"ת שהרמב"ם מפרש ש'חילו' זה כוחו [כמו
חילך לאורייתא – ופירשו חלק מהמפרשים
'כוחך לתורה'], נראה כוונתו לפסוק 'י"י הוא
נחלתו' [עקב י', ט'], ופירש"י נוטל פרס מזומן
מבית המלך עכ"ל. דהיינו לא עובדים בכוח גופן
ומקבלים את שכרם, אלא לומדים ומקבלים
שכר בכבוד. וכעין בחורי ישיבות בזה"ז,
שלומדים תורה ומקבלים שכר.

ויה"ר שיבינו כן, גם אחינו התועים.

בברכת התורה

אי"ש צעיר.

חונה פה, ישיבה המעטירה, כסא רחמים.

חשוב שהוא העיר זאת, כי ע"כ התעוררתי
שאכן צריכים להסביר את העניין.

לא כ"כ פשוט לומר, כי אלו 'דברים רוחניים'.
לכאורה – חושבני כי כך הוא פשט הפסוק – ברך
י"י חילו ופועל ידיו תרצה, מחץ מתנים קמיו

*

רק שהיתה לי קצת קושיא, מהיכן הרמב"ם
הוציא זאת, שהם נקראים 'חיל ה', שנאמר ב'ר'ך
י"י חילו [דברים ל"ג, י"א]. הרי זהו אינו פשט
הפסוק, ש'ברך י"י חילו' היינו חיל ה'. הפשט הוא,
חיל של שבט לוי.

לא כתוב בפסוק, ברך י"י 'חילך', החיל שלך,
דהיינו של ה'. אלא כתוב 'חילו'. אם כן זה חוזר
על מ"ש מקודם, ול'לוי אומר, תמ"ך ואוריד ל'איש
חסידך. אשר נסיתו במסה, תריבהו על מי
מריבה וגו' [דברים ל"ג, ח']. וכך הוא גם בהמשך
הפסוק, ופועל ידיו תרצה. כלפי מי נאמר ופועל
ידיו? כלפי ה'? לא. אלא ופועל ידיו של שבט
לוי. א"כ גם 'ברך ה' חילו', פירושו חילו של שבט
לוי. וכן ופועל ידיו, של שבט לוי. וכן מחץ
מתנים קמיו, של שבט לוי. וכן ומשנאיו – של
שבט לוי – מן יקומו.

מאיפה הרמב"ם לקח את ההגדרה הזאת, שהם
חיל ה'.

לא משמע שזהו מדרש, שהרמב"ם אומר זאת
בדרך דרש. וגם אין – לא מצאנו – בשום מקום
בספרי חז"ל, דבר כזה. משמע שהרמב"ם אומר
זאת ע"ד הפשט, שזהו הפשט של פסוק. כפי
שהוא הביא מקודם, מפני שהובדל לעבוד את ה'
ולשרתו, ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו
הצדיקים לרבים, שנאמר יורו משפטיך ליעקב
ותורתך לישראל, שזהו הפשט. א"כ גם בהמשך,
הרמב"ם הביא את הפסוק הזה, 'ברך י"י חילו',
באותה דרך.

את הקושיא דלעיל אמרתי בס"ד בפני בחורי
הישיבות הקד', באחד משיעורי ליל ששי לפני
מספר חדשים, והדפסו זאת בעלון תוצאות חיים.
אולם העורך קיצר בהבאת הדברים והבנתם,
והוא כתב אותם ג"כ בסגנון שלו, וכנראה לא היה
מובן מה בעצם הנני שואל.

[ביקשתי תמיד מהעורכים שיוסיפו כי הדברים
נכתבו לפי הבנתם. אבל לצערי לא תמיד הם
מוסיפים זאת, משום מה. יב"ן].

ולכן קיבלתי מכתב מ'אי"ש צעיר' – כך הוא
חותם במכתבו, את ראשי התיבות של שמו ישי
אברהם יצ"ו – בזה"ל, בס"ד, עש"ק פרשת ראה
התשפ"ה.

ומשנאין מן יקומון, המדובר על צבא ממש, דהיינו שהוא יצליח במלחמות. כפי שאמר משה רבינו ע"ה בחטא העגל, שִׁמוּ אִישׁ חֶרְבוֹ עַל יָרְכוֹ. עָבְרוּ וְשׁוּבוּ מִשְׁעַר לְשַׁעַר בַּמַּחֲנֶה, וְהָרְגוּ אִישׁ אֶת אָחִיו וְאִישׁ אֶת רֵעֵהוּ וְאִישׁ אֶת קָרְבוֹ [שמות ל"ב, כ"ז]. מדובר על מלחמות בפועל, כפי שהיה אז כבר בעבר. וכן יותר מאוחר בזמן היוונים, מתתיהו הוא שנלחם, עם בניו. הוא שהכריז גם אז, מי לה' אלי. והם היו כהנים.

*

לאמיתו שלדבר, בעלון תוצאות חיים [שם] נשארנו ב'צריך עיון', אולם למעשה יש לי תירוץ לגבי השאלה הזאת. אלא שלא אמרתי אותו אז. והמה בכתובים.

בודאי שגם הרמב"ם מודה, כי עפ"י הפשט מדובר לגבי שבט לוי עצמו. חילו, של לוי. אבל הרמב"ם מפרש כאן שלא כשאר המפרשים. לא כמו אונקלוס, ולא כמו המובא במדרש הגדול, משם אפשר להבין כי הכוונה היא שהם יתעשרו וכו'.

הרמב"ם הבין, כי המדובר הוא על צבא. אבל איך אפשר לפרש, שזהו צבא ממש? הרי בפועל, אדרבה, שבט לוי בדרך כלל אינו יוצא למלחמות כשאר ישראל?

אלא מאי, זאת מלה מושאלת.

הרי אפילו ה'ארבה', נקרא בספר יואל [ב', כ"ה] חילי הגדול. הוא נקרא חיל ה'. כך נאמר שם, וַיִּיָּן נָתַן קוֹלוֹ לִפְנֵי חִילוֹ, כִּי רַב מְאֹד מַחֲנֶהוּ, כִּי עָצוּם עָשָׂה דְבָרוֹ וגו'. וְשָׁלַמְתִּי לָכֶם אֶת הַשָּׁנִים, אֲשֶׁר אָכַל הָאָרֶבָּה, הַיֵּלֶק וְהַחֲסִיל וְהַגָּזִם. חִילִי הַגָּדוֹל, אֲשֶׁר שָׁלַחְתִּי בָכֶם [מֶרֶן שְׁלִיט"א אומר זאת ב'כינוי', שילחתי בהם]. זהו ה'צבא' של הקב"ה. בתורת מָשָׁל.

וכן ע"ד שנאמר, בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה, יֵצְאוּ כָּל צְבָאוֹת יְיָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם [שמות י"ב, מ"א]. צבאות ה'. זאת מלה מושאלת.

א"כ נכון שבנ"ד הפשט הוא, 'חילו' – החיל של לוי, אבל הסיבה שהוא – הרמב"ם – קרא להם בשם 'חיל', כי הם הצבא של ה'.

בספר צרור המור למהר"ר אברהם סבע [בפרשת ואתחנן], כתב לגבי הפסוק כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו. כי לכאורה מהו הקשר שבין ברך י"י חילו וגו', לבין כי שמרו אמרתך וגו'?

אלא הוא מבאר כך, שבסיבת התורה והמצוה, נמסרו היוונים בידם. כאמרם [בנוסח על הנסים] וזדים ביד עוסקי תורתך. וכאן נתקיים בהם ברך י"י חילו, לפי שהם עוסקים בתורה שמתשת כחו של-אדם. וזהו, מסרת גבורים ביד חלשים. וכל זה, מסיבת התורה שהכהנים עוסקים בה יעו"ש. א"כ רואים, כי הדבר חוזר גם על התורה.

*

בספרי הקטן נפלאות מתורתך הרחבתי על כך בס"ד כמה דפים, אבל אולי לכל הפחות את שני הדפים הראשונים, העורך ידפיס כאן בשיעור [בחוברת שערי יצחק], בכדי שהעניין דלעיל יתברר ויובן הדק היטב.

דברים ל"ג, י"א. ברך י"י חילו ופעל ידיו תרצה וגו'.

(א) הרמב"ם למד מכאן ששבט לוי נקראים חיל ה', והוא הדין לכל אחד ואחד מישראל הרוצה להיות מובדל ומקודש כמותם. שכן כתב בהלכות שמיטה ויובל סוף פרק י"ג, ולמה לא זכה לוי בנחלת ארץ ישראל ובביזתה עם אחיו. מפני שהובדל לעבוד את ה' לשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים, שנאמר (לעיל י') יורו משפטיך ליעקב ותורתך לישראל. לפיכך הובדלו מדרכי העולם, לא עורכין מלחמה כשאר ישראל וכו' אלא הם חיל השם, שנאמר ברך י"י חילו. והוא ברוך הוא (זוכה) [הגירסא בכת"י זכה] להם, שנאמר (במדבר י"ח, כ') אני חלקך ונחלתך. ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם, אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו להבדל לעמוד לפני ה' לשרתו ולעבדו וכו' עכ"ל:

אבל צריך הדבר ביאור לפקצ"ד. שאין זה פירוש תיבת חילו, שהרי לא קאי כלפי השי"ת, אלא כלפי לוי עצמו, כלומר חיל לוי. שאילו היה המדובר עליו יתברך כדברי הרמב"ם, היה לו לומר ברך י"י חילך. גם יגידו עליו רעיו בהמשך הפסוק, ופעל ידיו תרצה, 'קמיו' זמשינאיו.

ומלבד שזה פשוט לכל קורא וכל מעיין, כך מתבאר בהדיא מכל ספרי חז"ל והמתרגמים והמפרשים שראיתי.

ודוחק לומר כי מה שכתב הרמב"ם, זהו דרך דרש או רמז, וכאילו תיבות הפסוק הן הפוכות,

שסיום הפסוק מורה על כך, שכן נאמר מחץ מתנים קמיו ומשנאיו מן יקומון.

ונמצא שהשוה הכתוב את שבט לוי לשאר שבטי ישראל שיוצאים מהם לצבא המלחמה. אבל זה קשה שהרי אין שבט לוי יוצא למלחמה. על כרחנו לא נקראו כן אלא כמלה מושאלת, והמכוון בזה הוא שהם חיל ה'. והרי אפילו הארבה, נקרא כך, שכן מצינו וי"י נתן קולו לפני חילו כי רב מאד מחנהו (יואל ב', י"א) אשר אכל הארבה הילק והחסיל והגזם, חילי הגדול אשר שלחתי בכם (שם כ"ה). וכן הוא מה שנאמר יצאו כל צבאות י"י מארץ מצרים (שמות י"ב, מ"א) וכל צבא השמים עומד עליו מימינו ומשמאלו (מלכים א' כ"ב, י"ט). ועיין עוד רד"ק שורש חיל ושורש צבא.

הלכך הגם שתיבת חילו קאי כלפי לוי, מכל מקום מהא גופא שהכתוב קראם בשם חיל, למד הרמב"ם ולימד אותנו שהם חיל ה'.

ויפה מצטרף לדברי הרמב"ם, מה שכתב מהר"א סבע בצרור המור, כנגד כי שמרו אמרתך ובריתך ינצורו (לעיל ט'), אמר ברך י"י חילו, לפי שהתורה מתשת כוחו של-אדם כדאיתא בסנהדרין דף כו: יעו"ש.

ב) לעומת דברי הרמב"ם הללו, פירש רש"י כאן בזה"ל, ראה שעתידין חשמונאי ובניו להילחם עם היונים, והתפלל עליהם, לפי שהיו מועטים שנים עשר בני חשמונאי ואלעזר [עיין מ"ש בס"ד בשמן למאור דף מ"א אות כ"ח. יב"ן] כנגד כמה רבבות. לכך נאמר ברך י"י חילו ופעל ידיו תרצה ע"כ. והדברים נראים סותרים מן הקצה אל הקצה, דהיינו כי מה שכתב הרמב"ם הפוך הוא ממה שכתב רש"י בהוראת ברכה זו של-ברך י"י חילו.

ויפה תירץ בספר תשורי מראש אמנה (דף ל' ד"ה וכך) דשבט לוי הם הם חיל ה', ולכך אינם עורכים מלחמה כשאר ישראל. אולם במערכות הרוחניות, הרי הם חיל ה' כגון לנקום נקמת ה' מהמדינים, עיין רש"י במדבר ל"א, ד'. וזהו השבט היוצא בראש להילחם בחירוף נפש כנגד תרבות חטאים של-יוונים ומתיוונים יעו"ש. וכמו שמסרו נפשם במעשה העגל, ואף הכניסו עצמם לסכנה, כמו שנאמר (שמות ל"ב, כ"ו).

דהיינו ברך חילו של-י"י וכיוצא בזה [ובסגנון אחר דרש החיד"א מדנפשיה בספרו חומת אנך, חילו, חיל המלאכים שנעשו מהמצוות שקיימו וכו' יעו"ש], שהרי מלשון הרמב"ם מוכח בהדיא שזהו הפשט ממש, על-כל-פנים לדעתו. ועוד, שהשוה הרמב"ם לשונו בזה, עם מה שכתב לעיל מינה, שהובדל שבט לוי להורות דרכו הישרים ומשפטיו וכו' שנאמר יורו משפטיך וגו', שזהו הפשט הפשוט. אף כי ממה שלא מצינו דרשה זאת בספרי חז"ל אין הוכחה, אחרי דבלאו הכי כל דברי הרמב"ם בנדון דידן אין להם מקור גלוי בספריהם, כאשר מתבאר ממה שכבר העיר הרדב"ז בפירושו שם בזה"ל, ולמה לא זכה לוי וכו' עד סוף הפרק, הוא מיושר דעתו וסברתו ז"ל ע"כ. דהיינו שאין זה כשאר רוב ככל חיבורו של-רמב"ם, שהדברים לקוחים ובנויים מספרי חז"ל והגאונים כמו שכתב בהקדמתו, אלא זהו כמקצת עניינים בחיבורו שהוסיף מדעתו הזכה, כמו שרגילים המגיד משנה ושאר מפרשי הרמב"ם לכתוב עליהם שדברי רבינו אלו, הם ראויים אליו [וכן נקט המעשה רוקח בעניינינו יעו"ש, כי לא היה לפניו פירוש הרדב"ז, ולכן לא ידע שהוא קדמו בזה. ועיין עוד שם טוב], וזאת הגם שלא הקדים הרמב"ם עליהם לכתוב כדרכו בסגנון יראה לי. וכמ"ש בס"ד בשערי יצחק שיעור מוצאי שבת קודש ויצא ומוצש"ק ויקהל ופקודי התשפ"א בשל"ב, ומוצש"ק פינחס התשפ"ב בשל"ג:

ונראה משום הכי, דבודאי מודה הרמב"ם שתיבת חילו קאי כלפי לוי עצמו. רק כיון שהוא מפרש זאת במובן הרגיל שהכוונה לצבא ממש, לאפוקי ממה שתרגם אונקלוס נכסוהי, כי פירש זאת במובן רכוש על-דרך שנאמר עשה לי את החיל הזה (לעיל ח', י"ז) ועיין עוד בספרי, ובמדרש הגדול. וכן מתבאר מהגמרא ביומא דף כו. כי פירשו שהם יתעשרו. ולאפוקי נמי ממה שפתר רס"ג גנדה, דהיינו תומכיו ועוזריו כמו שכתב שם בנזה שלום.

אלא סבירא ליה לרמב"ם שהמדובר הוא בצבא של-לוחמים. ונטה מפירושיהם, וכן משאר פירושים (כגון מה שכתבו הראב"ע ורבינו בחיי ושפתי כהן) יען דהכי מסתברא ליה טפי מאחר

כ"ז) ויעמד משה בשער המחנה ויאמר מי לוי אלי ויאספו אליו כל בני לוי וגו' עברו ושובו משער לשער במחנה והרגו איש את אחיו וגו' כיעויין בדברינו שם בפרשת כי תשא.

אמנם יש חילוק, כי במלחמת מדין הם נבחרו מעיקרא להילחם, מה שאין כן גבי היוונים בדלית ברירה יצא מתתיהו הכהן הגדול להילחם בהם, כי הוא הראשון שהרים נס המרד בהם אחרי שנים רבות שהיו ישראל כנועים ומשועבדים תחתם כנודע, וכדאיתא ביוסיפון פרק עשרים (בדפוס ירושלם ה'תשל"ח דף פ'), ובדורות ראשונים חלק א' כרך ג' דף ש"מ יעו"ש, ובמ"ש בס"ד בשמן למאור ביאור מגילת בני חשמונאי פסוק מ' דף פ"ד פ"ה.

ג) באופן נוסף תירץ את הסתירה שבין רש"י להרמב"ם, בספר עטרותיהם (בפרשתנו דף תנ"ה) דהא גופא שהם פטורים מלערוך מלחמות, כיון שהם חיל ה', הרי שה' נלחם להם את מלחמותיהם, וכמו שכתב בספר צרור המור למה"ר אברהם סבע בפרשת ואתחנן וז"ל, שבסיבת התורה והמצוה נמסרו היוונים בידם, כאמרם וזדים ביד עוסקי תורתך, וכאן נתקיים בהם ברך י"י חילו, לפי שהם עוסקים בתורה שמתשת כחו של-אדם, וזהו מסרת גבורים ביד חלשים, וכל זה מסיבת התורה שהכהנים עוסקים בה יעו"ש.

ובעיקר דברי צרור המור הללו, הרחבנו כבר בס"ד בשערי יצחק שיעור מוצאי שבת-קודש מקץ ה'תשפ"ד ב'של"ה, אגב ביאור גירסתנו שאינה כפי שהעלה, אלא יפושעים' ביד 'עושי' תורתך.

אולם לדידן נמי, הדבר עצמו שהשיב בספר עטרותיהם, ניתן להיאמר, אבל בסגנון אחר, שבמלחמתם של-שבט לוי היתה ניכרת יד ה' בגלוי, שכך הובא במדרש ר"ד הנגיד נכד הרמב"ם, כי בשעה שקרא מתתיהו לבניו ונפרדו ממנו ויצאו למלחמה, נתגלתה עליהם השכינה והופיע(ה) על פניהם וזרחו עליהם האורות, כמו שנאמר (זכריה ט', י"ד) וי"י עליהם יראה ויצא כברק חיצו. אחר-כך פתחו ואמרו י"י אורי וישעי (תהלים כ"ז, א'). הסתכלו באותה שעה וראו דמות רוכב על סוס של-אש והוא לבוש עדי

זהב, ובידו חרב וחנית נוצצים, ופניו אל הצבאות היווניים, והבינו שהוא מלאך אלהים לענותם. ונלחם בהם גם השי"ת מן השמים קולות תרועה ושופרות נוראים ואיומים, כמו שנאמר וי"י אלהים בשופר יתקע (בזכריה שם) והשיגה את בני חשמונאי ההשגחה הכבירה וכו'. תקף יהודה קב"ז אלף רומי קשת והרגם, ושמעון אף הוא תקף קב"ז אלף וכו'. ואף יוחנן ויונתן תקפו את יתר החיילים שולפי החרבות. ועליהם רמו השי"ת בתורה ואמר ברך י"י חילו יעו"ש, ובמה שציינתי בשמן למאור דף ל"א ל"ב.

ד) וכשאלתנו ותירוצנו דלעיל (ד"ה אבל, וד"ה ונראה) על דברי הרמב"ם, כן יש לדון במה שלמד ממנו בספר תפארת ירוחם (ברוקלין ה'תשכ"ח) למהר"י ליינר מראדזין דף ח"פ, לגבי הא דגרסינן בכריתות דף כ"ח ע"ב [וכן בתפילות] אמר רבי אלעזר אמר רבי חנינא תלמידי חכמים מרבים שלום בעולם וכו' יהי שלום בחילך שלום בארמנותיך (תהלים קכ"ב, ז') בזה"ל, צריך ביאור מהיכן משמע מפסוק זה דקאי על תלמידי חכמים. וי"ל על פי מה שכתב הרמב"ם בסוף הלכות שמיטה ויובל על שבט לוי, שמפני שהובדל לעבוד את ה' ולשרתו ולהורות דרכיו הישרים ומשפטיו הצדיקים לרבים וכו', אלא הם חיל ה', שנאמר ברך י"י חילו וכו'. ולא שבט לוי בלבד, אלא כל איש ואיש מכל באי העולם וכו' הרי זה נתקדש קודש קדשים יעו"ש. הרי שהם נקראים חיל ה', וזהו יהי שלום בחילך, היינו תלמידי חכמים שהם חיל ה' עכ"ל, הובאו דבריו בספר ניצוצי הש"ס על מסכת כריתות שם דף תתנ"ב.

והדבר תמוה נמי, הרי תיבת חילך, קאי כלפי ירושלם, שהרי לפני כן כתיב (שם ו') שאלו שלום ירושלם וגו', וכי יש לירושלם צבא מיוחד. אלא הם תלמידי חכמים שלה, ויובן על-דרך מאי דקא אַמְרֵן לעיל.

אך לולא דבריו נראה לענ"ד בס"ד שמתבארת דרשת חז"ל דלעיל גם כפי פשוטו, דהיינו שהחיל הוא הסובב את החומה לתוספת שמירה וחיוזוק, בין אם היא חפירה סביבה, בין אם היא חומה נמוכה (כיעויין שם ראב"ע ורד"ק ומצודת ציון) וממשיל זאת הכתוב לתלמידי חכמים, לפי

י"א, מאשר להביא מפירוש המשנה, שיכול מאן דהו להשיב בטעות ומאי קושיא, דלמא בחיבור חזר בו, כדאשכחן בכמה דוכתי.

על-כל-פנים המעשה רוקח אכן הביא משם, והרחיב הביאור והוסיף נופך בזה"ל, ולא שבט לוי בלבד וכו'. ראויים הדברים למי שאמרן, ואשרי הזוכה. אך יש להתבונן על פי מה שכתב רבינו פרק ג' דתלמוד תורה, כל המשים על ליבו שיעסוק בתורה ולא יעשה מלאכה ויתפרנס מן הצדקה, הרי זה חילל את השם וכו'. מעלה גדולה היא למי שהוא מתפרנס ממעשה ידיו וכו'. שנאמר (תהלים קכ"ח, ב') יגיע כפיך כי תאכל וכו' ע"כ, משמע דעל-כל-פנים ישתדל במלאכה, כדי שלא יטיל עצמו על הבריות.

וממה שכתב כאן, נראה להדיא דבלא שום מלאכה קאמר, דומיא דשבט לוי. ועוד, שהרי כתב ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו וכו', משמע דממילא יזמין לו הטוב. וי"ל בחדא מתרתני. או דהכא איירי ביש לו דבר מועט ויתברך בה. או דהכא איירי במסגף עצמו כדי לעסוק בתורה, דומיא למה שכתב שם (הלכה י"ב) בפסוק (במדבר י"ט, י"ד) אדם כי ימות באהל וכו'. וסוף הכבוד לבוא. והמוחש לא יוכחש עכ"ל. וכוונתו בסוף דבריו כפי הנראה ששתי הדרכים שתירקן, הוכיח אותם הנסיון. ועיין עוד דרך אמונה שהעלה מדברי הרדב"ז ומעשה רוקח הללו, והוסיף נופך.

ז) ויש מי שתמה היאך קשרו הרדב"ז והמעשה רוקח את הדברים האמורים כאן, עם מה שכתב רבינו בפירוש המשנה אל תעשם קורדוס לחפור בהם, ולא עם האמור בפרק ג' מתלמוד תורה. כי שם ושם מדובר בישראל בתורה ותלמוד תורה, ושם כתב רבינו חילל את השם ובזה את התורה וכיבה מאור הדת, וגרם רעה לעצמו, ונטל חיו מן העולם וכו'. ואלו הכא מדובר על כל איש ואיש מכל באי העולם, והאם לכל באי העולם יש תורה. לפיכך ברור שאין שום קשר ושייכות למה שנאמר כאן לאמור שם, ואין זיווגם עולה כלל. ואיני רוצה להאריך בכוונת רבינו כאן, כדי שלא ליתן פתחון פה לעקושי הלב, נפתלי המחשבה נעדרי הדעת. והמקום

שהם מגינים על ירושלם כמותה. והוא הדין למאי דמסיים קרא שלוח בארמנותיך, נרמז בזה גם-כן שהתלמידי חכמים הם כמו הארמנות הגבוהים והמעולים. ועיין עוד מ"ש בס"ד במענה לשון על האשמורות (בהוספות שעדיין לא נדפסו) גבי אלהינו שבשמים שית שלוח בארמנותינו.

ה) ומכל האמור נלמד שבני הישיבות ואברכי הכוללים יצ"ו העוסקים בתורתנו הקדושה יומם ולילה נקראים חיל ה', על פי דברי הרמב"ם דלעיל. ומקבילים ומשלימים לכך, גם דבריו בהלכות עבודה זרה שלהי פרק א', יעקב אבינו לימד בניו כולם, והבדיל לוי ומינהו ראש, והושיבו בישיבה ללמד דרך ה' ולשמור מצוות אברהם, וציוה את בניו שלא יפסיקו מבני לוי ממונה אחר ממונה, כדי שלא ישתכח הלימוד יעו"ש.

ולעניין אם נכון מה שיש אומרים בשם חז"ל כי הכתוב אלף למטה, אלף למטה וגו' (במדבר ל"א, ד') פירושו שכנגד כל אחד ואחד ששלחו לצבא, העמידו אחד שיעסוק בתורה, הרחבתי בס"ד בשערי יצחק שיעורי מוצאי שבתות קודש אמר ה'תשפ"ג ב'של"ד, ויירא ה'תשפ"ד ב'של"ה.

ו) ומדנקט הרמב"ם ולא שבט לוי בלבד אלא כל איש ואיש מכל באי העולם, ולא נקט כל איש ואיש מכל שאר שבטי ישראל, מתבאר בהדיא דמיירי אפילו באומות העולם, אותם מהם שמקיימים שבע מצוותיהם וכו', וכאשר הארכתי בס"ד להוכיח כן ממקומות רבים ולבאר את העניין, לעיל בפרשת נצבים על פסוק בך לעד.

והנה הרדב"ז בפירושו על הרמב"ם שם כתב, ולמה לא זכה לוי וכו' עד סוף הפרק, הוא מיושר דעתו וסברתו ז"ל. ודקדקתי בדבריו ז"ל שכתב ויזכה לו בעולם הזה דבר המספיק לו, שהקב"ה יזכה לו להרויח בעולם דבר המספיק לו, ולא שישליך עצמו על הציבור. ועיין במה שכתב בפירוש משנת (אבות פרק ד' משנה ז') ולא קורדוס לחתוך בו ע"כ. ולכאורה יותר היה לו להביא ממה שכתב הרמב"ם בחיבור זה עצמו לעיל בהלכות תלמוד תורה פרק ג' הלכות י'

ברוך הוא ישפות שלום לנו, שלום בעולם הזה, שלום לעולם הבא עכ"ל.

ברם לא ידענא מאי קא אמר, סוף סוף הרי בודאי גם כל איש ואיש מכל שבטי ישראל כלולים בכל באי העולם, וכלפיהם הוצרכו הרדב"ז והמעשה רוקח לתרץ כדי שלא יסתרו דברי הרמב"ם מהכא להתם. וכי סלקא אדעתא דבר-נש שיש לו מח בקדקדו, ויתכן להיות יהודי אשר נדבה רוחו אותו והבינו מדעו וכו' ויתקדש להיות קודש קדשים, אם אינו עוסק בתורה, זולת במדעים ובפילוסופיא, מוסר ותיקון המדות וכיוצא בהם. אתמהא. הלכך האמת יורה דרכו, שדברי הרדב"ז והמעשה רוקח מוכרחים, טובים ונכוחים. פיקודי י"י ישרים, ואת הלב משמחים.

בעניין גזירת גיוס בני הישיבות הקד' לצבא, דברים מגדולי הדור וראשי הישיבות שליט"א לגבי הצבא שהוא מקום טומאה וכפירה.

בכל אופן, בעוונותינו הרבים, כיום עניין גיוס בני הישיבות לצבא עומד על הפרק, וברור כי כל העניין הזה אינו בא בחשבון. היה אצלי לפני שבועיים משהו שבא לשאול משהו, וגם לקבל ברכה, ולבסוף – אחרי הכל – הוא אמר לי, הינך רואה כי אמנם ישנה על ראשי כיפה סרוגה. אבל תדע לך, הנני מבקש ממך שתברך אותי, תתפלל עלי, כי מחפשים אותי מהצבא, ואני בורח מהם שלא יגייסו אותי. הנני יודע יותר טוב מן החרדים, מה זה צבא, כי ידוע לי זאת מהחברים שלי שנמצאים בצבא. לכן אני מבקש, שתברך אותי, שלא יתפסו אותי, שלא יגיעו אלי. שאתעלם מעיניהם.

אביא בפניכם קצת מה שאומרים וכותבים גדולי הדור וראשי הישיבות שליט"א, מבלי להיכנס לשמות ולפרטים, רק לדעת כמה גרוע הצבא, למי שאינו יודע. כי מי שידע, יודע.

כל המסגרות הצבאיות, פסולות ומזיקות ללומדי התורה. ואם מצטרף אליהם, עוקר עצמו משורש גידולו. ואיך יוכל לחנך בניו במשמרת היהדות ובמסורת אבות?

זהו דבר אחד.

כעת, דבר שני.

התאספנו לתפילה לפני ה', שיבטל גזירת הגיוס, ולפרסם דין התורה בעניין גזירת הגיוס.

הדבר ידוע שכל הצבא שלהם, מיוסד על טומאה וכפירה. ואפילו רק הדיבור שלהם, מלא בניבול פה. ומי שנכנס לשם, אינו יכול להישאר יהודי חרדי, שזהו מקום טומאה וכפירה.

וכבר בשעתו, אמר אותו רשע – אינני רוצה להזכיר את שמו הכתוב כאן, שם רשעים ירקב, זהו ראש המכשלה הראשון שהיה פה. אגיד את שמו המקורי, גרין. כך קראו לו במקור. והעורך יכול להדפיס אם ירצה – בן גוריון שר"י, שהצבא שלהם, אינו כמו כל צבא. ששאר צבאות, נועדו רק כדי להילחם. אלא כדי להעביר את הצעירים ב'כור ההיתוך' של כפירה ואפיקורסות.

ידוע שאותו ראש הממשלה, היה רשע גדול.

וכך רואים בחוש. שהרי בכל העולם, אין גיוס בנות חובה, חוץ ממדינת ישראל וצפון קוריאאה. והיינו כי הצבא כאן אינו רק להילחם, אלא כדי 'לחנך' להפקרות וטומאה.

ובאמת השלטונות אינם צריכים את החרדים בצבא. ואדרבה, הצבא כבר התחנך בפניהם, שיעזבו את פתיחת המסלולים המיוחדים לחרדים, שעולה להם ממון מרובה. אבל אנשי השלטון מתעקשים בכל זאת. וחרדי אחד בצבא, עדיף להם מעשרה שאינם חרדים. כי עיקר מטרתם, לעקור אותנו מהדת, וזה חשוב אצלם יותר מהכל.

כמובן, זהו מפני שהם מפחדים, כמו פרעה הרשע שאמר, 'פן ירבה'. יום אחד בעתיד, החרדים יהיו כאן הרוב.

דבר שלישי.

בעניין הצבא – להוי ידוע, דברים כהוייתן ממש. שם – בצבא – זה כל ג' העבירות, בלי ספק. אני לא רב, ואינני יכול לפסוק שזה יהרג ואל יעבור, אני לא מתיימר לפסוק הלכה, אבל אנחנו מדברים איש אל רעהו.

שם זה כל ג' העבירות החמורות שבתורה, בלי פקפוק כלל. עקירת כל התורה כולה, כפירה בעיקר ושמד רח"ל, גילוי עריות בצורה הגרועה ביותר שיש, אין שם לא שבת, ולא בשר בחלב ולא שחיטה ומליחה ולא שום מצוה, אלא נבילות וטריפות וכו'. עקירת כל התורה כולה יש שם, דברים נוראים.

מניחים אותו לישיב במדינה א"כ נתערב עמהם, יצא למערות ולמדברות ע"ש. ובזמננו, אלו הם הישיבות הקדושות, וכך מוסרים משמיה דהגאון בעל חזון איש.

זהו מה שמספרים על האדמו"ר מסאטמר, כאשר הוא דיבר עם החזו"א על המצב הרוחני של א"י, הציונים, המדינה וכו', שאל אותו, מה עם דברי הרמב"ם הללו, שכתב כי מי שנמצא במדינה שמנהגותיה רעות, אזי הוא צריך לצאת אל המדבר. א"כ צריך לעזוב את הארץ.

ענה לו החזו"א, ה'מדבר' כיום, אלו הישיבות. ובסוף התשובה שם כתבתי בזה"ל, הלכך מה מאד יש לשמור על לגיון של מלך, פך שמן הטהור בכל עיר ובכל פלך. עד ישקף ויֵרָא הוא יתב', היכול לשכון אתם בתוך טומאותם, וישבו אליו ויסלח לכל פשעיהם ולכל חטאתם. ואיתא במכות דף י. מי גרם לרגלינו שיעמדו במלחמה, שערי ירושלם שהיו עוסקים בתורה. ובמהרה אדון עולם, יגאלינו גאולת עולם, אכ"ר.

*

[הוספת הרה"ג איתמר כהן שליט"א. לא רק מי שנכנס לצבא שלהם אינו יכול להישאר יהודי חרדי, אלא רבים אפילו דתיים אינם נשארים. וכבר כתבתי בשיעור מוצאי שבת קודש אמור ה'תשפ"ג ב'של"ד, כי אבא מארי זלה"ה שגויס לצבא בכפייה, סיפר לי שפעם אחת הראו לו קבוצת חיילים חילוניים, ואמרו לו, אתה רואה את כל החיילים הללו, כולם הגיעו לכאן כשהם חרדים. ושם כתבתי עוד עניינים שאירעו לו בצבא (איני זוכר אם דברי נדפסו שם).

ושמעתי כי כארבעים וחמשה אחוזים מן הדתיים הלאומיים, אפילו מלומדי ישיבותיהם, פורקים שם עול תורה ומצוות לגמרי.

עוד שמעתי מפי המקובל הגאון רבי יעקב עדס שליט"א, שהוא נותן שיעורי תורה בחברון, ופעמים רבות פונים אליו שם תלמידים מישיבות ההסדר, להתייעץ עמו אודות הנסיונות שהם עוברים בצבא, ושאינם חוזרים לישיבה באותה רמה רוחנית שהיו בה לפני כן.

כמו כן שמעתי מאדם אחד חילוני, ממשפחה חשובה ובגן של קדושים, כי בבחרותו למד

כל העניין הזה, מיוסד כדי לעקור את התורה מכלל ישראל. הכל דברים ברורים, אני לא יכול לאסוף כעת אסמכתאות ולהוכיח את הכל, הזמן לא מספיק.

בחורים יקרים כמוכם, שעמלים בתורה, חבל על הזמן להביא על כך הוכחות. פחות או יותר כולם יודעים את זה, אין בכלל ספק בדבר.

זה לא כן או לא, או אולי, או בכל זאת. כל מי שאומר אחרת, כולל הרבנים' שיש שם – שקר והעמדת פנים, כאילו יש מקום שם לקיום התורה. אין שום מקום אצלם לקיום התורה! שיהיה ברור – מי שנכנס שם, זה 'כל באיה לא ישובו'.

[ועיין עוד בדברי מרן שליט"א בעניין הצבא שהוא מקום טומאה, בשיעור מוצש"ק משפטים התשע"ד. ובגליון 'הזעקה' מספר 29, אלול התשע"ח. ובמוצש"ק ויקהל, ודרשת חוה"מ פסת, שנת התשפ"ה. העורך].

והדבר אינו מהיום. כל הזמן, זה היה ככה. מלכתחילה זה נוסד כך.

זכורני כי הרה"ג אברהם ארלנגר, שהיה ר"מ בישיבת קול תורה, בעל ברכת אברהם על הש"ס וכו', אמר בזמנו בעדינות, כי החיילות שבצבא, הן בחזקת שאינן בתולות. כדי שיבינו היכן הבעיא. כמדומני שזה היה כאשר למדנו אז פ"ק דכתובות.

כבר בזמנו הבאתי בס"ד בשו"ת עולת יצחק [חלק ב' סימן רס"ד דף תמ"ו] בעניין פטור לומדי תורה מלצאת בצבא. האם חייבים בצבא, מלחמת מצוה או לא מלחמת מצוה וכו'. כל מיני נדונים.

אבל כתבתי שם כך, אמנם לעניינינו אין אנו צריכים לדון בכל זה, מפני שרובם ככולם והעומדים בראשם, פרקו עול תורה ומצוות ובעטו בכל קודש בגלוי. ולא עוד, אלא שפרצו בעריות ע"י הכנסת הבנות לצבא, כביכול כדי לעזור להם.

ואין לנו ברירה, אלא לעשות סביבנו חומה של אש התורה, וכדכתב הרמב"ם פ"ו מדעות הל"א שהנמצא במדינה שמנהגותיה רעים וכו' – זהו רמב"ם מפורסם – ואם היו רעים וחטאים שאין

כבר בשו"ת עולת יצחק [ח"ב סימן רמ"ג, דף תי"ז] הבאתי בזה"ל, מהא דתנודב"א פרק י"ח, מעשה נורא במאתים נערים רובם בני י"ח ועשרים שנה, שבאו לידי מקרא ומשנה, ומתו כולם עם רבם ואשתו ובנו ובן בנו רח"ל, מפני שעשו דברים מכווערים וכו' והיו מוציאים ש"ז חנם וכו' עש"ב. משמע לכאורה לא מפני ש"ז לחוד, אלא מפני מעשים מכווערים שקדמו לזה ודוק.

ועיין בתוספות בן יחיאל על התנודב"א מאת מהרע"י שלזינגר – הוא אחד מתלמידי החתם סופר, בעל לב העברי. ויש לו גם פירוש על התנא דברי אליהו, הנקרא בשם תוספות בן יחיאל – שכתב תוכחת מוסר נוראה, על חרבן הישיבות הגדולות, הרמוזה במעשה זה שהיו בני ח"י ובני עשרים, היינו שראוי היה להשיאם נשים כפי ההלכה וכו'.

ועיין עוד ישמח משה להר"מ טייטלבוים פר' כי תבא דף קכ"ח, שחקר על עיכוב פעמי בן דוד – למה המשיח עדיין לא בא? – והלא רוב בני ישראל הם כשרים. הוא מדבר אולי על זמנו.

ונודע לו, שבבחרותם מרבים חבילות עבירות, ואין עושין ע"ז תשובה, ולכך אין יכולין להידבק בבורא יתב' ע"כ.

אינני יודע, מדוע מזניחים את הנושא הזה? למה לא חושבים, כי צריכים לתקן את עניין גיל הנישואין? מצד אחד – כפי שאמרנו – הישיבות הן ה'מדבריות', בשם החזו"א. או במלים אחרות אפשר להגיד כי הן 'תיבת נח', אשר הצילה מדור המבול. תיבת נח, אלו הישיבות.

אולם צריכים לדעת, מה קרה בדור המבול? אמנם הם ניצלו מהמבול. אבל נאמר בפסוק, וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת נֹחַ, וְאֶת כָּל הַחַיָּה וְאֶת כָּל הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר אִתּוֹ בַּתֵּיבָה. וַיַּעֲבֵר אֱלֹהִים רוּחַ עַל הָאָרֶץ, וַיִּשְׁפּוּ הַמָּיִם [בראשית ח', א']. כך כתוב, לאחר כל עניין המבול. אחרי שכתוב, וַיִּמַּח אֶת כָּל הַיָּקוּם אֲשֶׁר עַל פְּנֵי הָאֲדָמָה וְגו' [שם ז', כ"ג], וַיִּסְכְּרוּ מַעְיְנֵת תְּהוֹם וַאֲרֵבַת הַשָּׁמַיִם, וַיִּפְּלָא הַגֶּשֶׁם מִן הַשָּׁמַיִם [שם ח', ב'], ואז בסוף העניין נאמר, וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת נֹחַ וְגו'. זהו פסוק שאנחנו אומרים ג"כ בתפילת מוסף של ראש השנה, בברכת זכרונות.

בישיבת הסדר, והיו התלמידים מדקדקים מאד בהלכה, כגון כשהיו הוא ואחד מחביריו עוצרים טרמפ, מרוב חשש שמא יעברו על איסור גניבת דעת, היו שניהם מושיטים את ידיהם ביחד, כדי שהנהגה הרואה אותם ורוצה לעצור ולקחת אותם, ידע מראש כי שנים הם ולא אחד. ואעפ"כ לאחר שהתגייס לצבא, פרק עול.

ולפני כשבוע קראתי, כי אחד מעסקניהם התלונן עלינו החרדים שאיננו מתגייסים לצבא, באמרו הלא רבים מאתנו נהרגים בצבא או יוצאים מן הדת, ואעפ"כ אנחנו מוסרים נפש ומתגייסים. הרי הודה בפה מלא, שלא איכפת להם שבניהם מתקלקלים. איתמר.

עכשיו מובנת היטב שיטתם-שטותם. כי לפי עיוות מוחם וטמטום דעתם, זוהי מצות מסירות נפש. יודעים הם שנכנסים לסיכון רוחני גמור, לאבד את הכל, אבל זה שווה על מזבח המולדת... אוי להם ולחלקם. יב"ן.

חובת תיקון עניין גיל הנישואין בזמנינו, שיהא מוקדם כפי ההלכה. תשובה לגבי השאלה בעניין הפסוק ויזכור אלהים את נח וגו', מדוע צריכים 'זכירה' מיוחדת כעת, לאחר שכבר מתו כל רשעי דור המבול, ונשארו רק נח ובניו הצדיקים. חידוש שתיבת נח נתהפכה לקראת הסוף. וחזיון מכך לזמנינו אנו, לקראת הגאולה בב"א.

בעת מאידך.

האמת היא כי קטונתי מאד מלדבר ולהגיד ולהעיר הערות, אבל הנני מתפלא כי אף אחד לא מדבר ולא מעורר, לגבי מה שכבר דיברנו כבר מספר פעמים, וכדלקמן.

הקב"ה – מצד אחד – עשה ועושה אתנו חסדים גדולים, נסים ונפלאות עצומים. כנראה עדיין יש לנו קצת זכויות, או שהדבר ברוב רחמי וחסדיו יתברך. אבל מצד שני, הננו צריכים למשש בכלים שלנו, ולראות 'מה זאת עשה אלהים לנו?' איך זה שנהיתה צרה כזאת גדולה, אשר לא היתה במשך עשרות שנים? לחץ כזה גדול, מפחדים. עלינו למשש בציציותינו, אולי לומר כמו שבטריה 'אבל אשמים אנחנו?' כמובן לא שח"ו 'אשמים' ממש, אבל אולי איננו נקיים. שמא צריכים אנו לתקן משהו.

שערי יצחק – השיעור השבועי

ישנה תשובה לכך, הפלא ופלא, שאנחנו למדים מתוך הכתוב בספר הישר [פרשת נח, דף ז' ע"ב]. מובא שם דבר, שאינו כתוב במפורש בתורה, וגם לא במדרשי חז"ל, אבל דבריו משלימים את העניין, כי אז העניין מובן ממש בצורה הכי בהירה.

תשמעו את לשונו, ויגברו המים וירבו מאוד על הארץ, וישאו את התיבה ותרם מעל הארץ ותלך התיבה על פני המים – את זאת כתוב בתורה. כעת כתוב כאן משהו, תוספת – ותיהפך על פני המים הלך והפוך הנה והנה.

שמעתם? פתאום 'ברגע' האחרון, התיבה התהפכה.

ויתהפך כל החי אשר בה, כהפוך את הנזיד בסיר. כפי שהתבשיל שבסיר מתהפך, מגיסים ומהפכים אותו, מלמעלה למטה וכו'. כך כולם התהפכו. כל התיבה נתהפכה.

ויהי צער גדול לכל היקום אשר בתיבה, והתיבה חֲשְׁבָה להישבר. ויתְּהַלַּל כל החי אשר בתיבה. וינהמו האריות, ויגעו השוורים, ויצעקו הזאבים. וכל היקום אשר בתיבה מדבר וצועק בלשונו, והלך קולם למרחוק. וגם נח ובניו – זה לא רק הוא – צועקים ובוכים בצרתם.

ברגע האחרון לקראת הסיום, הכל בסכנה עצומה.

ויראו יראה גדולה מאוד, ויגיעו עד שערי מות. ויתפלל נח אל ה', ויצעק על הדבר הזה לה' ויאמר, אנא ה', הושיעה לנו, כי אין כח בנו לסבול את הרעה הזאת אשר סבבתנו. כי אפפנו משברי (מים) [מות] ונחלי בליעל ביעתנו, קידמו אותנו מוקשי מות. עננו ה', עננו! פדנו, פנה אלינו וחנונו, פדנו והצילנו.

וישמע ה' בקול נח ויזכרהו ה'. ויעבר אלהים רוח על הארץ, וישוכו המים. ותנח התיבה.

לפני הסוף, הם היו בסכנה עצומה, נראה שהכל הולך לאבדון.

בכך מיושבת לא רק השאלה דלעיל שאמרנו, למה היה צריך פה 'זכירה', אלא מיושבת גם שאלה נוספת, היכן הם העופות? בפסוק נאמר כך, ויזכר אלהים את נח, ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתיבה. איפה העופות? למה לא הזכירו העופות?

אחרי שכל היקום נמחה, הם ניצולו ע"י שהקב"ה זכר אותם, ויזכור אלהים את נח וגו', אז ויעבר אלהים רוח על הארץ, בכדי שהאדמה תתייבש, שיוכלו לצאת מן התיבה.

לכאורה קשה, מדוע צריכים כאן כעת זכירה מיוחדת? וכי עכשיו זהו הזמן שצריכים לזכור אותם? הרי לא נשתנה כאן כלום?

הלא כל עניין המבול היה, בגלל שאותו דור הם היו אנשים רעים וחטאים, כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ. משא"כ נח ובניו, אשר היו צדיקים, הם היו צריכים להינצל. כל העניין של בניית התיבה, בשביל להציל אותם, כי הם צדיקים. אם כן, אם כל היקום – מדה כנגד מדה – 'ברותחין קלקלו, ברותחין נידונו', א"כ ממילא כעת היה צריך להפסיק. מה צריך כאן, איזו זכירה מיוחדת? משמע, שכדי להינצל, צריך היה שהקב"ה יזכור אותם מחדש.

כאשר אומרים כלפי הקב"ה את הלשון 'זכירה', כגון 'ספר הזכרון', 'זכרנו לחיים', הסברנו בעבר בס"ד [בשיעור ליל הושענא רבה, ושיעור מוצש"ק בראשית וויצא, שנת התשפ"ה] את העניין, מה הפירוש 'זכרנו'? וכי אנחנו מבקשים מהקב"ה שיזכור אותנו? שלא ישכח אותנו? אלא, זהו דרך מְשָׁל, כמו בלשון בני אדם. זהו הפשט.

אבל בעומק העניין, המושג 'זכירה' בא להגיד, על השפעה שלטובה. הזכר, הוא משפיע. זהו מה שאנו אומרים 'זכרנו לחיים', פירושו תשפיע עלינו חיים. זוהי האמת וכמ"ש מהרי"ץ בע"ת, בתחילת התיקון של שבת בבוקר, במהדורא בתרא ידידה. [ועיין דברים יקרים בזה, שכתב הגאון מהר"י קורח זצ"ל במשכיל דורש על פסוק ויזכור אלהים את נח. איתמר]. אבל באופן שטחי, הכוונה כמו מלה מושאלת, דיברה תורה כלשון בני אדם.

איך שנבין, עכ"פ מובן כי אחרי המבול וכו' היה צריך שיהיה פה איזה צעד מיוחד, בכדי להינצל.

א"כ השאלה היא, מדוע צריך בנ"ד – לגבי נח – את עניין הזכירה? הרי כל הרשעים כבר אבדו, והצדיקים צריכים להינצל.

כעת התשובה מובנת. כי אם התיבה מתהפכת ככה, העופות מיד מתעופפים למעלה... כאשר התיבה מתהפכת, הדבר אינו מפריע להם, כי הם אינם בסכנה מכך. הסכנה היא רק לבני האדם, ולבעלי החיים.

זאת תשובה נפלאה.

לענייננו, מה הדבר אומר לנו? מהו מוסר־ההשכל שבכך?

אנחנו חושבים, כי אנו נמצאים ב'תיבת נח', ב"ה בתי מדרשות ובתי כנסיות, אנחנו צדיקים. מחכים רק שיבוא המשיח. נראה כי כל סימני הגאולה, טובים הם לנו. שילכו הם לאבדון, אלה שאינם רוצים לחזור בתשובה.

אולם מן העניין האמור לעיל חזינן כי הקב"ה רצה להראות לנח ובניו, כי גם הם אינם 'מאה אחוז'. שלא ירגישו שהם 'מסודרים', וכי הם יכולים לשבת רגועים. לא יקרה להם שום נזק.

מי יש לנו יותר מ'עולם התורה', שהוא זכאי להקביל את פני משיח צדקנו. אבל, הקב"ה אינו וותרן.

מהרי"ץ זיע"א [בעץ חיים דף קמ"ג ע"א] מסביר לגבי המלים 'אשרי מי שעמלו בתורה, ועושה נחת רוח ליוצרו', אינם שני דברים נפרדים, אלא הא בהא תליא. אשרי מי שהעמל שלו הוא בתורה, אבל בתנאי שהוא גם עושה בכך נחת רוח ליוצרו.

וזה לשון מהרי"ץ שם, פירוש, שהעוסק בה נקי מעון וחטא, שאז המלך משתעשע בו ובתורתו. אבל מי שהוא מלא מסרחון צואת עונותיו, אין תורתו נחת רוח לבוראו. כי כשאדם נקי, אז כשעוסק בתורה שכינה שורה, ונעשה כסא ומושב לשכינה. לא כן כשאינו נקי ק"ו, כי אין בו לא מושב ולא כסא, כי החטא יהיה קוץ מכאיב ליושב על הכסא. ראשית חכמה רפ"ב משער התשובה וכו'.

ידוע מה שכותב הב"ח [באו"ח סימן תר"ע], לגבי עניין היוונים, מדוע הם ביטלו את העבודה בבית המקדש? אומר הב"ח, כי זאת מפני שהכהנים התרשלו בעבודה. לכן הגזירה היתה, לבטל את העבודה. דהיינו, הקב"ה מראה להם היכן היא הבעייה. לכן ימי החנוכה לא ניתנו לימי משתה ושמחה, אלא להלל והודאה.

כך אומר הב"ח שם, עיקר הגזירה היתה על שהתרשלו בעבודה, וע"כ היתה הגזירה לבטל מהם העבודה. באותו הדבר הפגום, שיש בו חסרון, הקב"ה נהג איתם מדה כנגד מדה, בכדי שיבינו מה עליהם לתקן. שהאדם יבין היכן הוא הפגם, ואיפה הוא צריך לתקן. פה אתם – הכהנים – הייתם לא בסדר, ולכן הקב"ה ביטל לגמרי את העבודה. ואז כאשר הם התחזקו בכך, ממילא הכל הסתדר.

ומביא הב"ח ראייה לכך, כדתניא בברייתא, שגזר עליהן לבטל התמיד. ועוד אמר להם, מצוה אחת יש בידן. אם אתם מבטלין אותן מידם, כבר הם אבודין. ואיזה זה, הדלקת מנורה, שכתוב בה [שמות כ"ז, כ'] 'לְהַעֲלֹת נֵר תָּמִיד'. כל זמן שמדליקין אותן תמיד, הם עומדין כו'. עמדו וטימאו כל השמנים.

וכשחזרו בתשובה, למסור נפשם על העבודה, הושיעם ה' על ידי כהנים עובדי העבודה בבית ה' ע"כ. נעשה הנס גם כן בנרות, תחת אשר הערו נפשם למות על קיום העבודה. ולפיכך לא קבעום אלא להלל ולהודות, שהיא העבודה שבלב יעוש"ב.

הנצי"ב מואלאז"ן האריך בעניין זה בספרו מְטִיב שיר [דף ל"ה ל"ו] – חושבני כי כבר הבאתי זאת בעבר [פרשת מקץ התשפ"א בשל"ב], ע"כ אקצר כעת בכך – הוא מביא את דברי הגמרא במסכת יבמות [דף ס"ג ע"ב], שגזרו על בני בבל, שלא לאכול בשר שחוטה, ועל המרחצאות מפני הטבילה וכו', מחטטי שכבי. הרי הגזירה על השחיטה היתה – כך הגמ' אומרת שם – מפני שהם לא נזהרו במתנות. לכאורה, כעת שהגזירה היא על השחיטה, הרי הדבר הוא הרבה יותר גרוע? וכן השאר. אלא התשובה היא – כך מסביר הנצי"ב – כי הקב"ה עושה את הגזירה היכן שהפגם, ואז ממילא הדבר יותר קשה, כי בכלל אי אפשר להשיג בשר שחוטה, לא רק בעיית חסרון המתנות זרוע לחיים וקיבה. וכאשר מתקנים את העניין הזה, ממילא הגזירה מתבטלת.

וכן למשל, כאשר מתרשלים בלימוד התורה, בא אדרינוס וגוזר שלא יעסקו בתורה. הוא עושה קושי, בדבר הזה עצמו.

שערי יצחק – השיעור השבועי

רב חסדא אמר, כי בזכות שהתחתנתי בגיל שש עשרה, לכן אני גדול בתורה וכו' יותר מחברי. אבל אם הייתי מתחתן בגיל ארבע עשרה, היה יותר טוב, היה 'גירא בעינך'.

שאלה מהקהל: לכאורה הגדלה של רב חסדא יותר מחבריו, היתה ביראת שמים?

תשובת מרן שליט"א: כך אולי אפשר להבין, לפי העניין. ויתכן. אבל מה שמצאנו כתוב עליו בגמ', הוא שהיה מפולפל מאד, עד שרב ששת חבירו הוה מרתע מיניה כוליה גופיה וכו' כדאיתא בעירובין דף ס"ז ע"א. וכן נז' בגמ' שבת דף פב. דהו מיוחדן שפעתתיה יעו"ש. ובסדר הדורות ח"ב דף ע"ח ע"ג.

ובמשך חכמה ר"פ תזריע כתב ביאור מחודש, שהיו לו בנות יותר מהוגנות מאשר לרב נחמן חבירו יעוש"ב.

*

הדברים ידועים ומפורסמים, אף אחד לא יטען שהדברים הם נסתרים וכו', כולם יודעים זאת. ולצערינו גם ידוע לי על בחורים טובים, מכל העדות ומכל החוגים, בכללם למדנים וצדיקים, בקיאים בש"ס וכו', אשר בוכים על העניין הזה, ואין מושיע להם. אינני מבין, מדוע ישנה סמיות עיניים בנושא הזה.

גם אבא מארי זצ"ל, היה תמיד מעורר על כך. והוא אמר לי, תשתדל לחתן את הילדים בגיל מוקדם ככל האפשר. והוא לא אמר רק כפי הסגנון שכתב השל"ה, למרות שהוא אהב ללמד בספר של"ה, והספר של"ה שקראתי מתוכו זאת מקודם, היה ברשותו. אלא הוא היה אומר בזה"ל, 'לפני שיתלכלכו'.

ברם, נראה כי כולם טומנים את ראשם בקרקע. לא זזים. לא עושים חשבון הנפש, היכן טעינו?

אינני יודע, מה אני יכול עוד להוסיף. חוששני שלא אשאר 'קול קורא במדבר' (בדרך מליצה), כי אין דורש ואין מבקש. אבל צריכים לדעת, שהיום המצב הרבה יותר גרוע, בגלל שהמכשירים-המכשילים הטמאים כילו כל חלקה טובה, והמצב בעניין הזה הוא מבהיל.

הדבר בבחינת, מה יעשה הבן ולא יחטא? כמעט. חס ושלום. למה למנוע אותו שלא תהא לו פת בסלו?

ממילא, ניקח את הדברים גם לענייננו.

כמובן, שבני הישיבות הקדושות וכו', הם מעל ומעבר לכל.

זכורני את מה שהיה אומר בזמנו, המשגיח שלנו בישיבת קול תורה. לא רחוק מן הישיבה, היה מוסד למחוננים חילונים. הוא אמר, דעו לכם, כי אנחנו – בני הישיבות – לעומת הרחוב, אנחנו מלאכים. איפה הם נמצאים, ואיפה אנחנו? אנחנו מלאכים, יחסית כמובן, כיון שהם בדיוטא התחתונה.

שנדע – מצד אחד – את המעלה שלנו. אבל דוקא בגלל זה, הקב"ה תובע מאתנו, כדי להראות לנו היכן החסרון שלנו.

ע"כ ראשית הנני מזכיר, כי בקדיש, על ישראל ועל רבנן ועל תלמידיהון וכו', יש לכוון לבקש על הדבר הזה. גם הש"צ, וגם הציבור אשר עונים אמן. לכוון על כל העוסקים בתורה, שהקב"ה יציל אותנו מכל הצרות הללו.

אבל – וזהו הדבר השני – אי אפשר לזלזל באמור לעיל, בעניין הנישואין בגיל צעיר. כי הננו רואים, שישנן כיום הרבה גזירות קשות. ולא רק על בני הישיבות, אלא על כלל הציבור החרדי. למשל, ישנה הגזירה על תלמודי התורה. משרד החינוך – ותרבות אנשים חטאים – מתערב בתוכן הלימודים. כמו כן, גזירת המעונות. מכל צד ומכל פינה, 'כולם נקבצו באו לך'.

חובה עלינו לעשות חשבון הנפש. ואנחנו יודעים, היכן לחפש זאת.

בספרים רבים מעוררים לגבי העניין הזה, כי צריכים שלא לאחר את גיל הנישואין. כמו שאחז"ל בן י"ח לחופה.

מי לנו גדול מרבינו ישעיה הלוי הורביץ זצ"ל, בעל שני לוחות הברית, שכתב ב'שער האותיות' [ערך קדושה, הלכות ביאה א'] בזה"ל, אתם בניי יצ"ו, הזהרו מאד להשיא לבניכם נשים בבחרותם, קודם שיבאו לידי הרהורים, ואח"כ ילמדו תורה בטהרה.

ובמסכת קדושין פרק קמא (כט, ב), א"ר חסדא, האיי דעדיפנא מחבראי, דנסיבנא בשיתסר. ואי הוה נסיבנא בארביסר, הוה אמינא לשטנא, גירא בעינך.

אבל אין ספק, שההצלחה תהיה יותר, והקב"ה יציל אותנו מכל הצרות.

ומה שהתפלא כת"ר שאף אחד לא מדבר ולא מעורר על כך, זה דומה למה שמספרים על חכמי חלם, (היה עדיף שלא להזכיר שם עיר זו, כי נתברר שהמשכילים הם שהוציאו עליהם שם רע. לולא שכבר הדבר מפורסם כך, וצ"ע. יב"ן), שהיה במקום גשר רעוע, ואנשים נופלים ממנו ונפצעים. ובמקום לתקן את הגשר, בנו מתחתיו בית חולים לטפל בפצועים.

ומלבד מה שאמר מעב"ת, אני רגיל לומר עוד, שאין זאת אלא עונש על כמה קלקולים שיש בהנהגה החרדית, כגון מה שאינם מקבלים בנות ישראל לסמינרים, וגורמים להן צער גדול עד כדי בכי מר, והגרש"א זצ"ל היה קורא לזה דמעת העשוקות (ע"פ הפסוק שבקהלת [ד', א'] וְהָיָה דִמְעַת הָעֲשֻׁקִים וְאֵין לָהֶם מְנַחֵם וגו'. יב"ן). ולא עוד אלא שיש מהן יורדות ברוחניות, או אפילו פורקות עול. ובתי ע"ה נהרגה בעיקבות זאת וכו' וד"ל. איתמר].

צריך שידוד מערכות, מן השיתין.

*

ראיתי דבר מבהיל, סוד מחלת החת"ס בסוף ימיו.

בספר מנהגי חתם סופר [דף קכ"ז] מובא בזה"ל, כתב במבוא לדרשות חת"ס [עמוד י"ח הערה ב'], דהג"מ יצחק וויס זצ"ל דומ"ץ ווערבויא, כתב ששמע כמה פעמים מהג"מ דניאל זצ"ל בעמח"ס דן מדניאל ועוד, נכד הגאון מו"ה דניאל פרוסטיץ זצ"ל, שאיזה שעות לפני פטירת רבינו החת"ס זצ"ל, גילה מרן בסוד לזקיננו הג"ר דניאל פרוסטיץ זצ"ל, שגילו לו מן השמים, שלזאת יסוריו עצומים במיוחד עצירת הַשָּׁתֶן – כך אנחנו קוראים. מה שהשאר גורסים שֶׁתֵּן – רח"ל.

למה היו לחתם סופר זצ"ל, יסורים כאלה עצומים לפני שהוא נלב"ע?

שאם כי היה מעורר מדי שנה בליל כל נדרי על שמירת היסוד, בכל זה היה לו לעורר יותר עב"ל.

בכל שנה, לפני כל נדרי, הוא היה מדבר בענייני הקדושה. זה לא שהוא לא דיבר. הוא דיבר. אבל, לא מספיק. הדבר מדהים. בשביל זה הוא סבל יסורים עצומים. ואנחנו שלא מגיעים לקרסולי רגליו, אנה אנחנו באים.

אולי בטח ישנם כאלה שיגידו, מה הינך אומר? להקדים את גיל הנישואין, כי עוון זה גרם את חרבן הישיבות כדלעיל בשם תוספות בן יחיאל? דבר זה בעצמו, הוא שיגרום בזמנינו חלילה לחרבן הישיבות, כי על ידי כך ייסגרו הישיבות.

מספרים שבחור אחד ניגש פעם אל הרב הגאון מִיכָל יהודה ליפקוביץ זצ"ל, ואמר לו שברצונו להתחתן. אמר לו הרב, בסדר, טוב מאד. אמר הבחור לרב, אבל ראש הישיבה שלי, לא מסכים. ענה לו הרב ליפקוביץ, ראש הישיבה אמר, את מה שטוב לו. ואני אומר, את מה שטוב לך.

במסכת אבות איתא, בן י"ח לחופה. והרמב"ם בפט"ו מהלכות אישות הל"ב כ' שהאיש מתחייב במצות פריה ורביה, מבין שבע עשרה יעו"ש ובמפרשים.

והגרא"ל שטיינמן אמר, כי נראה לו, שבזמנינו, היה צ"ל בן חמש עשרה לחופה. ואכן בישיבות שהן בנשיאותו, לא מונעים ולא מגבילים בחורים מלהתחתן כרצונם. אשריהם, וירבו כמותם בישראל.

עכ"פ מה עושים? וכי יסגרו את הישיבות, כי כל הבחורים התחתנו? רובם?

אכן הדבר נכון. בעניין הזה, צריכים לטכס עצה. הכלל הוא, סתירת זקנים – בניין. הדבר אינו בניין נערים שהוא סתירה, אלא סתירת זקנים. אדרבה, צריכים לחשוב איך לבנות את המערכת באופן הנכון. אבל עכ"פ אי אפשר להמשיך, במצב הזה.

שאלה מהקהל: מהי הבעייה? שהתלמידים ימשיכו לבוא לישיבה?

תשובת מרן שליט"א: אבל המסגרת של בחורי הישיבות, היא שונה. הם לומדים יום שלם וכו'. עכשיו, יש לו אשה, ילדים, בית וכו'. המסגרות צריכות להיות שונות.

צריכים גדולי ישראל להתכנס ולראות, כי הצורך הוא לבנות זאת מן המסד ועד הטפחות. כיום בישיבות ישנן עשרות ומאות בחורים, אולם לאחר החתונה המסגרת היא יותר קטנה, וישנה משפחה וכו'. והבחור הצעיר עדיין צריך לשמוע שיעורים, לקבל דרך הלימוד וכו'. וכדומה. הדבר מאד מורכב. זה לא אותו הדבר. אין מה להשוות.

דיברנו בס"ד בשיעור הקודם, בעניין תפילת מוסף בשב"ק, לגבי הגירסא, לא נתנו אלהינו לגויי הארצות וכו', לבית ישראל 'עמך' נתנו, לזרע ישורון וכו'.

אמרתי בס"ד למסקנא, כי יש להשאיר את הגירסא במקומה, לבית ישראל 'עמך' נתנו. לא להשמיט את המלה 'עמך'.

בס"ד קיבלתי חיזוק, מכיוון שלא ציפיתי ולא צפיתי. זהו ידידנו הרה"ג אהרן גבאי הי"ו, מחבר ס' רנת אהרן על מסכתות הש"ס, תלמיד ישיבת ארחות תורה בבחרותו, שהוא יש לו בקיאות נפלאה גם בכל עניין הגירסאות והנוסחאות שבתפילות, מכל תפוצות ישראל, אשר כתב אלי בזה"ל, לכבוד מורי ורבי הגאון רבי יצחק רצאבי שליט"א.

שמועה שמעתי שבשבוע שעבר דן מורי ורבינו בשיעורו השבועי, בענין הנוסח בקטע "ולא נתנו" האם גרסינן "לבית ישראל נתנו" או "לבית ישראל עמך נתנו".

שבנוסח הרמב"ם וחלק מן התכאליל ליתא תיבת "עמך", ובחלק מן התכאליל יש תיבת "עמך". וכן מקובל היום בק"ק בלדי.

ולא זכיתי לראות דברי כת"ר, אך שמעתי שהכריע כת"ר להמשיך לומר תיבה זו. ולקוצר דעתי יפה דן יפה הורה, והנני לחזק הוראה זו מכמה טעמים, וכן הנני לציין כמה ידיעות חשובות בנושא זה, ואולי יהיה זה לתועלת.

א' כל הקטע "ולא נתנו" חסר לגמרי בסידורי רס"ג ורשב"ן, וברוב הנוסחים המזרחיים. פרס (כתב יד ב ג ט), אר"צ-דמשק. וכן ליתא בנוסחי ביזנטיון (=רומניא קורפו אפוליה סיציליה וקנדיא), וכן ליתא בנוסח הספרדי בענף הקדום (לא נזכר כלל באבודרהם, וכן איננו בכתבי היד השייכים לענף הספרדי הקדום).

הם בכלל אינם מזכירים, את הפסקא לא נתנו וכו'.

ב' אבל ישנו בנוסחים הבאים. אשכנז (וצרפת), פרובנס (וקטלוניה וארגוניה), רומא, צפון אפריקה (סידורי המערביים שבסיציליה כתב יד פרמה 1741 וכתב יד בהמ"ל 4531), ובחלק מנוסח מצרים הקדמון (כגון בקטע הגניזה תמ"ד

*

דרך אגב, ישנו עניין נוסף, שהנני מזכירו כעת, לקראת חודש אלול וכו' הבעל"ט, שלא נגיד אשמנו בגדנו וכו', סתם. למה בלשון רבים? כי כל ישראל הם גוף אחד. כולנו ערבים זה לזה.

ישנם כמה אנשים צדיקים, אשר מעוררים לגבי מה שלצערנו כיום, נפוצים בכל מיני מקומות תמונות לא טובות, או שירים שאינם מתאימים. וכד'.

ולפעמים התמונות בעוה"ר בגודל עצום. שלחו אלי פירסום שכתבו, ואמרתי שאעזור להם ג"כ לפרסם עוד את הדבר.

ממקומות שיש בהם תמונה או מוזיקה וכו' לא מתאימים – מהם אנחנו מתרחקים, והולכים לקנות ממקומות צנועים.

מבקשים מההנהלה להסיר את המפגע הצניעותי.

בנעילה של יום כיפור התש"ע, זעק גאון וצדיק אחד בדרשתו, 'תתרחקו מהמקומות הלא צנועים. אם נתרחק מהם, הם יתקנו את הצניעות, כדי שנקנה מהם.

מומלץ לכתוב להנהלה בכתב ידכם, בקשה לתיקון המפגע הצניעותי, ולמסור את הפנייה לאחראי במקום.

הנסיון הוכיח, כי הדבר מועיל. בדרך כלל, אלה הרחוקים מתורה ומצוות, הם בכלל אינם מבינים שישנה איזו בעיא. זה לא שהם עושים זאת בכוונה. אולם כאשר הם רואים, שישנם אנשים אשר מתנגדים לכך, אם פונים אליהם לתקן זאת, הם מורידים את זה. בפרט כאשר יודעים שיפסידו כסף, כי לא יבואו החרדים לקנות אצלם. אבל כמובן, לא לעשות זאת בהתלהמות, אלא בצורה מכובדת.

מישהו סיפר לי, שהוא פנה אליהם, ותוך יום אחד הם הורידו את זה.

אנא בקשו באדיבות מהמנהל או מהאחראי במקום, להסיר את המכשול. כל מי שיש בידו להוכיח ומוכיח, זוכה ומזכה. ואם אינו מוכיח ח"ו נתפס בעוון חטאת הרבים. אולי חטא הרבים תלוי בו. השם ירחם.

השלמת הבירור בעניין הנוסח שבתפילת מוסף, לא נתנו 'אלהינו' לגויי הארצות וכו', לבית ישראל 'עמך' נתנו, לזרע 'ישורון' וכו'.

ותמ"ח, ושם נוסף משפט "ולא ישבו בצלו גויים" (וכן ברמב"ם (ותימן). וכן ישנו בסידור רב עמרם גאון בשלש כתבי היד, ובנוסף קטע זה חדר לנוסח הספרדי בשלהי תקופת הראשונים בהשפעת נוסח פרובנס-קטלוניה-ארגוניה.

ג' כל הקטע "ולא נתתו" ברמב"ם ונוסח תימן, הוא בתפילת מוסף שבת. אבל בכל שאר המנהגים (דהיינו רע"ג אשכנזי פרובנס ורומא וצפ"א, ומצרים הקדמון) הוא נמצא בתפילת שחרית שבת.

וכאמור לעיל, יש מנהגים שלא גורסים כלל את הקטע הנ"ל לא בשחרית ולא במוסף, ומסתבר שהרמב"ם חידש להעביר פסקה זו משחרית למוסף, ולא חשש לשנות המנהג מאחר ובלאו הכי היא תוספת ודוק.

על זאת, דהיינו הפסקא האחרונה, אעיר בעז"ה בהמשך.

ד' תיבת "עמך" ישנה בכל המנהגים, מלבד הרמב"ם, וכדלהלן.

בנוסח אשכנזי ופרובנס ורומא "כי לישראל עמך נתתו באהבה" (בנוסח רומא דפוס שונצינו רמ"ו איתא "כי לעמך ישראל" אבל בדפוס בולניא רצ"ו וכתבי היד איתא "כי לישראל עמך"), וכ"ה בסדר רב עמרם ברוב כתבי היד, (וזה מוכרח להיות נוסח מקורי ברב עמרם, כי נוסח זה מופיע גם בכתב יד מ' המושפע לעתים מנוסח ארגוניה, וזאת בניגוד לנוסח ארגוניה הגורסים "כי לעמך ישראל" ודוק. בכתב יד ז' של רב עמרם איתא "כי לעמך ישראל" וזאת בהשפעת הנוסח הספרדי הענף המורחב, וכמצוי השפעות כאלה לא מעט בכתב יד זה), וכע"ז בנוסח מצרים הקדמון "אלא לישראל עמך נתתו באהבה".

[ובהערה הוא הוסיף בזה"ל, ובנוסח צפון אפריקה בכתב יד פרמה, המושפע ממנהג הספרדים איתא "כי לעמך ישראל נתתו" כמו נוסח הספרדים, ובכתב יד השני ליתא כלל תיבה זו. ואולי ט"ס הוא, ומסתמא גם בצפון אפריקה גרסו במקור "כי לישראל עמך" כמו בכל שאר המנהגים, וכמו בנוסח מצרים הקדמון שהוא בעיקרון אותו נוסח (במרקו) כתב יד ליידין, כל פסקה זו מועתקת מהדפוסים הספרדיים, ואין מהם ראיה). ואקווה שבעתיד הקרוב נמצא קטעי גניזה של נוסח צפון אפריקה שיש בהם שחרית שבת, וכך נוכל לברר עניין זה].

ועיין בסמוך אות ו' שכע"ז בנוסח תימן הקדום. וכע"ז בנוסח קטלוניה-ארגוניה "כי לעמך ישראל", ומשם לנוסח הספרדי הענף המורחב. אבל קטלוניה אינו נוסח לעצמו, אלא הוא שייך למשפחת נוסחי פרובנס, ובפרובנס איתא "כי לישראל עמך", ולכן צריך לומר שחל איזה שיבוש או שינוי בנוסח קטלוניה, ובמקור גם הם אמרו "כי לישראל עמך".

נמצא שבכל המנהגים איתא תיבת "עמך", ובמנהגים הישנים והמקוריים הנוסח הוא "כי לישראל עמך". והנוסח הספרדי "כי לעמך ישראל", מקורו מנוסח מחודש שישנו בקטלוניה ואין לו חבר (ולכן אני הקטן נוהג לומר "כי לישראל עמך").

ה' יש כאן דבר מעניין, שהרמב"ם (או המקור שממנו נטל הרמב"ם את כל נוסח התפילה) שינה, ובמקום הנוסח הרווח "לישראל עמך" גרס "לבית ישראל". ויש לציין שבברכת אהבת עולם שבערבית, ברוב העדות איתא "אהבת עולם בית ישראל עמך אהבת" ואילו ברמב"ם "אהבת עולם עמך ישראל אהבת". וצריך עוד לבדוק בכל הסידור, משפטים מסוג זה.

ו' ומעתה הנוסח שישנו בתכאליל תימניים רבים וטובים (ובהם התכלאל המכונה התכלאל הקדום משנת הרנ"ח, ויש אומרים שהוא משנת שמ"ה, ועכ"פ אין בו שום השפעות מן הדפוס לאורך כל התכלאל. וכן תכלאל משנת של"ו ניו יורק 3038, שלפי בדיקת הרב יהודה מהלא אין בו שום השפעות מן הדפוס, וגם אני בדקתי בעמידה לחול והוא נוסח תימני טהור) "כי לבית ישראל עמך נתתו", הנה קשה מאוד לתלותו בהשפעת הדפוסים הספרדיים. א' שהרי הוא מופיע בתכאליל ישנים מהימנים, שאינם מושפעים מן הדפוסים. ב' שבספרדים הנוסח הוא "כי לעמך ישראל נתתו" וזה שונה מנוסח התכאליל. ומאחר ונוסח זה דומה לנוסחים העתיקים של שאר העדות, יש לתלות שזהו שריד של נוסח תימן הקדום. וכמו שמצאנו בדוכתין טובא ברחבי התכאליל.

ז' ומסתבר שבנוסח תימן הקדמון היה "כי לישראל עמך" כמו בשאר העדות ממש, והנוסח

שערי יצחק – השיעור השבועי

כפי שהובא לעיל, הוא – כמו הרב מהלא – מצא זאת כבר בנוסח הקדום משנת הרנ"ח, אבל הר"א גבאי טוען שאין בו שום השפעה מהדפוס, א"כ מאחר שהוא ג"כ גורס כך, לבית ישראל 'עמך' נתתו, זאת אומרת, שזהו נוסח קדמון גם אצלנו בתימן.

ורק מקומות, שיש תוספת שמקורה מאוחר מדפוסים ספרדיים, או מטעות סופר וכדומה, בה יש לדון האם לחזור לנוסח הישן. אבל בנדון דידן, זו תיבה הנמצאת בתכאליל ישנים ומהימנים, ואין שום סיבה בעולם לחשוד שזה משהו מאוחר.

ויש מאות מקומות פֶּאֱלוּ, שיש תיבה שנוספה במקצת תכאליל, ואיננה ברמב"ם ובחלק מהתכאליל הקדמונים. יישר חיליה לאורייתא.

יש בדבריו סייעתא גדולה, לגבי כל הנושא הזה שאמרנו. וברוך ה' אשר הנחני בדרך אמת, והוא הוסיף כאן עוד כמה דברים. שינוי וחסרון מלה פה, ותוספת מלה שם, זה לא משמעותי. כמו שיש חילופי נוסחאות כאלה אפילו במשניות וכו', ויש אפילו בנו"ך. כבר אמרנו, שהסידור אינו ספר תורה. לא הקפידו בתפילות ובברכות כולי האי.

לגופו של עניין. מצד אחד רש"י אומר בספר הפרדס, כי נוסחאות הברכות האמצעיות שבתפילות שב"ק, הן אינן מאנשי כנסת הגדולה. ובודאי ישנו בסיס, למה שהוא אומר. דהיינו, זה לא כמו התפילות בימות החול, שהן מאנשי כנה"ג. התפילות של שבת, אינן מאנשי כנה"ג. חושבני כעת כי כוונת רש"י, חוץ מפיסקת רצה נא במנוחתנו וכו', שהיא הפיסקא האחרונה שישנה בכל התפילות, שזו גם לדבריו פֶּן מאנשי כנה"ג. הכוונה בדבריו היא, רק כלפי מה שאומרים בהתחלת הברכות האמצעיות, אתה קידשת וכו' [בליל שב"ק], וכן ישמח משה וכו' [בשחרית שבת], וכן למשה צוית וכו' [במוסף שבת], וכן אתה אחד וכו' [במנוחת שבת]. על אלו רש"י מתכוון.

הבאתי את העניין הזה בס"ד בקונטרס מילי דברכות [פסקי מהרי"ץ ח"ב דף שע"ח, שורה ששית] בזה"ל, כתב רש"י בספר הפרדס,

"כי לבית ישראל עמך" הוא בעצם הרכבה של נוסח תימן הקדמון על גבי נוסח הרמב"ם ודוק. ח' בפיסקא זו, יש עוד שינויים בין נוסח הרמב"ם לבין נוסחי תימן בחלק מן התכאליל, וכולם לדעתי שרידי נוסח תימן הקדום, ומתאימים לנוסחים הקדומים הנ"ל. ואצייןם בקצרה, ברמב"ם "לא נתתו מלכנו" ואילו בחלק מן התכאליל "לא נתתו אלהינו", ובכל העדות הנוסח "ולא נתתו יי אלהינו". ברמב"ם "זרע ישורון" ובחלק מהתכאליל "לזרע ישורון" וכע"ז בכל העדות "לזרע יעקב" (ובנוסח רומא "ולזרע יעקב"), אולם ברב עמרם גאון בכתב יד אחד איתא "זרע יעקב" כעין נוסח הרמב"ם (כתב יד ז' בשונה מנוסחי ספרד ורומא, ולכן מסתבר שהוא מקורי, אם לא שנטען שזה טעות סופר גרידא).

ט' ניתן לסכם – כך המסקנא שלו – שבכל קטע זה, יש חידושים רבים בנוסח הרמב"ם (ותימן) שאין להם חבר בשאר נוסחים, וכנראה חידושי הרמב"ם (או מקורו) הם: א' אמירת פיסקא זו במוסף שבת, במקום שחרית שבת. ב' הנוסח "לא נתתו בלי ו' החיבור. ג' הנוסח "לא נתתו מלכנו" במקום "יי אלהינו". ד' נוסח "לבית ישראל" במקום "לישראל עמך". ה' השמטת תיבת "כי" שלפניה. ו' "זרע ישורון" במקום "זרע יעקב" (והוזכר נוסח הרמב"ם בשמו, בר"י בר יקר עיי"ש). ז' גם הנוסח "זרע" ולא "לזרע" אין לו כמעט חבר, אלא שבזה כנראה גם נוסח רב עמרם היה כמו הרמב"ם. ח' השמטת תיבת "באהבה".

י' לסיום אציין, שאם נבוא למחוק מן התכאליל התימני, כל תיבה יתירה שאיננה ברמב"ם וחלק מן התכאליל הקדמונים, יכלה הזמן והמה לא יכלו.

וזאת תשובה טובה ומליאה למ"ש הרב מהלא הי"ו, כי ברצונו למחוק את המלה הזאת. על כך הוא – הרב גבאי – עונה תשובה כללית.

ומאחר ואין שום תכלאל בעולם כולו, הוזהה לגמרי לרמב"ם בלי תוספת, א"כ אין שום טעם להתחכם, ולמחוק תיבות שיש להם מקורות מהימנים, בתכאליל ישנים מהימנים.

דברכות אמצעיות דתפילת שבת, לאו מתקנת אנשי כנסת הגדולה נינהו.

והדבר מאד מתקבל על הדעת, כי עיי"כ מבינים מדוע ישנם כ"כ הרבה הבדלים בנוסחאות התפילה בשב"ק. למשל בתפילת מוסף, אנחנו אומרים למשה צוית וכו', ואחרים אומרים תפנת-תיקנת שבת וכו'. כיצד הדבר נשתנה? הרי בדרך כלל, כגון ביי"ח של יום חול, אין כאלו הבדלים. [עיקר ראיה זו, כתב מדנפשיה גם מהרח"כ בשם טוב פרק ו' מתפילה הלכה ב' ד"ה ודע. איתמר].

כמו"כ בליל שבת, אנחנו אומרים אתה קידשת וכו', וישנן נוסחאות – כגון רב סעדיה גאון – שיש בהן נוסח אחר בכלל, בזה"ל, מאהבתך ה' אלהינו שאהבת את ישראל עמך, ומחמלתך מלכנו שחמלת על בני בריתך, נתתה לנו ה' אלהינו את יום השביעי הגדול והקדוש הזה, לאהבה למנוחה לעבודה להודאה וכו'.

מה קרה? איך נהיו כל השינויים הללו? לפי האמור לעיל, הדבר מובן. זה לא מאנשי כנה"ג, וחכמי הדורות שאחריהם קבעו בכל מקום מה שנראה להם.

ברם, לבוא ולהגיד שהרמב"ם חידש מעצמו, לקח את הנוסח לא נתנו וכו' והעבירו מתפילת שחרית לתפילת מוסף, ועשה שינויים וכו', הדבר אינו מתקבל על הדעת. קשה לי לקבל זאת. מאד משונה בעיני לומר כך.

מה שכן, אם הדבר אכן נכון, כפי מה שהוא בדק – יש לו בלעה"ר כמעט את כל הידיעות, הוא אסף את כל הנוסחאות מכל העולם, מקצה העולם ועד קצהו. כמובן, מה שישנו בהישגיד כיום, כי ישנם ספרים שעדיין לא נודעו – ולדבריו אין אף אחד, אשר גרס את הנוסח הזה בתפילת מוסף, אלא רק הרמב"ם והתימנים. א"כ אם אין לרמב"ם מקור, אזי פירושו שהמקור הוא מהתימנים... דהיינו, מנוסח תימן הקדמון. כך יש לנו מסורת כזאת, כמו שהרחבנו בס"ד כמה פעמים בעבר.

אם לא רב עמרם גאון, ולא רב סעדיה גאון, ולא סידורי אשכנז ולא סידורי ספרד, אם בשום מקום בעולם לא גרסו זאת, ואף לא ארץ מצרים אתריה דהרמב"ם עצמו בזמן כתיבת חיבורו

משנ"ת, א"כ זה לא שהרמב"ם חידש מעצמו להעביר זאת למוסף, ובמקום ולא נתנו הוא שינה וכתב לא נתנו, ושאר השינויים. לא מתקבל על הדעת שהוא עשה מדעתו דברים כאלה. גם אם נגיד שהדבר מותר, אף את"ל הכי, לכל הפחות היה לו להרמב"ם לכתוב זאת, שהוא שינה וכו'. אבל לא להביא זאת ככה בסתם, בתורת דבר מוסכם, בשתיקה גמורה. אלא אם כן, הרמב"ם לקח זאת מנוסח תימן הקדמון, ואז עוד אפשר להבין. אולי עכ"פ. בכל אופן זה יותר מתקבל על הדעת.

דרך אגב, הוא – ידידנו הר"א גבאי – אמר לי, כי לקח לו רק שתיים, לאסוף וללבן את כל המקורות הללו שהוא הביא כאן. אבל זהו לפי המצב כיום, עם המחשבים וכו', שישנו מאגר וכו'. שאלתי אותו, ומה היה פעם לשעבר? והוא ענה לי, כי בעבר, הדבר היה לוקח לו חמש שעות. אז הוספתי ואמרתי, כי בדורות שעברו, דבר כזה היה לוקח ארבעים שנה, לאסוף את כל המקורות הללו, כולי האיי ואולי, אם בכלל היו מגיעים לכל המקורות והתוצאות האלה.

צריכים לדעת, כי עלינו להודות להקב"ה ולשבחו על כך, כי היום ב"ה ישנן אפשרויות עצומות לברר דברים, אשר בעבר לא היו בהישג יד בכלל. כיום בזמננו, זה בקלי קלות. ישנה אפשרות ללבן ולברר דברים בצורה מדויקת. ואילו פינו מלא שירה כים, אין אנו מספיקין וכו'.

בעניין אפיית מצות בפסח עצמו, והתשובה שכתבו רבני עיי"ת צנעא לקהילה התימנית בירושלם עיקר"ת, שמותר להם לחזור למנהגם המקורי בעניין זה, למרות שכבר נהגו אחרת. בדבר סגנון המלים שבתשובתם, שיש בהם 'דעות זרות', ובירור מי הוא שסגן את התשובה הזאת בכתב ידו.

כידוע, מצד ההלכה מותר לאפות בפסח עצמו, כפי שרואים בגמרא פסחים וכו' כי היו אופים יום ביומו. כגון שמבואר בגמרא שם לגבי אדם אשר אפה מצות, והתערבבו עם חמץ, ואיננו יודע מה הן חמץ ומה הן מצה וכו'. ישנן הרבה ראיות לכך, שהיו אופים מצות בפסח עצמו. ושלא היה הבדל חיצוני בין חמץ למצה. כמו פיתות, לפות. וכך אבותינו נע"ג בארץ תימן היו נוהגים, וישנם עד היום גם כאן בא"י.

שערי יצחק – השיעור השבועי

עיקר כוונתי, שבהתחלת התיישבותם בארץ ישראל המשיכו במנהגייהם. למשל, ידוע לנו שאפו התימנים מצות בפסח עצמו בשב' מחנה יהודה בעיר פ"ת וכו'.

הבאנו כבר בזמנו [בשיעור מוצש"ק צו – דרשת שבת הגדול התש"ע] את התשובה שלהם, אשר חתמו עליה גדולי הרבנים בתימן, הדיינים מחכמי העיר צנעא בירת תימן, בתקופתם בשנת ה'תר"ע. הראשון שחתם, היה כמהר"ר חיים בן יוסף קורח, אחריו הרב אהרן שלום הכהן, השלישי שחתם זהו אלקאפת, אח"כ הרב אברהם בדיחי, אח"כ הרב אברהם אלעמראני, הרב יחיא יצחק הלוי, ועוד אחד בסוף.

התשובה שם פותחת בזה"ל, אשר שאלתם, אם יכולים אתם ללוש ולאפות בפסח בירושלם ת"ו כמנהגכם הטוב והישר בערי תימן, הבנוי על פי תורתנו הקדושה. כי בתחילה, הייתם מתי מספר ונטפלים לעדת הספרדים הי"ו, ונותנים לכם מצה אפויה קודם פסח, ומתבטלים מעונג יום טוב.

המצות שהביאו להם, היו יבשות. אבל לא היה להם מה לעשות.

והן עתה, רבו כמו רבו הנוסעים מתימן, ונתיישבו בעיר עוז לנו ירושלם תובב"א, ואסתייעא לכו מלתא, ונפרדתם מכוללות אחינו הספרדים הי"ו. וקהל גדול מתימן, נעשה כוללות לעצמו.

חושבני כי כאן הם כתבו בעדינות, כביכול כל הסיבה, בגלל שהקהילה התימנית גדלה. אבל, אינני יודע. כנראה היו עוד סיבות אחרות, יותר הכרחיות, למה הם נפרדו. כנראה הם לא רצו להיכנס למחלוקת, ולעורר מדנים.

ורוצים לחזור ולעשות בפסח כמנהג אבותינו בתימן, ככל חקותיו וככל משפטיו בלישה ואפיה, ובישול מיני קטניות ושרייתן וקלייתן.

ויש מרפים ידיכם, באמרם פן תיענשו ח"ו משום שנוי מנהג. אי אריך למעבד, או לא.

הם כתבו תשובה ארוכה על כך, בזה"ל, אף שזה דבר פשוט וכו' – פשוט וברור שהדבר מותר. לפני שאקרא את המלים הבאות, אגיד רק יראשי תיבות' של-תשובתם, כי שורש המנהג

נתעורר בזמנו דיון על כך, בקהילה התימנית בירושלם עיקו"ת. הנני מדבר, על התקופה מלפני יותר ממאה שנה. הרי העלייה הראשונה היתה בשנת חמשת אלפים תר"מ, או תרמ"ב, ונתנו סימן אמרתי 'אעלה' בתמ"ר, ואז הם היו ביחד עם קהילות הספרדים, אשר לא אפו מצות בפסח אלא מלפני פסח. ואז גם התימנים, נכנסו ב'כוללות' של-ספרדים.

אולם במשך הזמן, נהיו בעוה"ר כל מיני חיכוכים וקיפוחים, והחליטו התימנים להיפרד מקהילות הספרדים. ואז התימנים אמרו, הננו רוצים לנהוג כפי שנהגנו בתימן, לאפות מצות בפסח. וישנם שאמרו להם, לא. מה פתאום. הדבר אסור. מאחר וכבר נהגתם כך, שלא לאפות בפסח עצמו אלא מלפני פסח, מי שח"ו יעשה את זה, ומי יודע איזה עונש משמים הוא יקבל רח"ל. הפחידו אותם.

שלחו מחכמי הקהילה התימנית בירושלם, שאלה לרבנים שבארץ תימן, שיפסקו להם לגבי העניין הזה. האם הם יכולים לחזור למנהגם המקורי, או שלא?

דרך אגב, ברצוני להדגיש דבר, אשר לא שמו לב אליו. כל העניין הזה, היה שייך רק בירושלם. אבל אצל התימנים שהיו אז במקומות האחרים, כגון בעיר רחובות, ובעיר פתח תקוה, חדרה וכו', חושבני כי אצלם לא היה נדון כזה בכלל, כי הם אף פעם לא קיבלו מעיקרא את מנהגי הספרדים. אולם בירושלם שאני, כי שם היה יותר מסודר, מפאת סיבות שהזמן גרמן, בפרט מפני שבירושלם אשר היו נתמכים ע"י הקהילות בחו"ל, הם כמעט ולא התפרנסו מעצמם, על כן הם היו חייבים להיות ב'מסגרת'. וממילא, אמרו להם כך, אם אתה במסגרת שלנו, עליך לנהוג כמונו. אפילו את הכתובה, לא נתנו להם לעשות לפי מנהג תימן. אבל אחר זמן קצר, התימנים נפרדו מהם. והדברים עתיקים.

הערה מהקהל: מה שהרב אמר כי היו תימנים במקומות אחרים ברחובות, בפתח תקוה וכו', כנראה בזמן כתיבת תשובה זו, עדיין לא היו שם תימנים, ואולי רק התחילו להתיישב אז שם.

תשובת מרן שליט"א: בהחלט יתכן כדבריו. גם אני חשבתי ע"ז, ולא בדקתי כעת, כי סוף סוף

הזה שלנוהגים שלא לאפות בפסח, מובא בטור, אבל הם אומרים כי זהו אינו מנהג לגדר וסייג, אלא רק מנהג של 'תיקון', דהיינו הנהגה בעלמא. כי מאחר ובפסח עצמו ישנם קשיים, עלול להיות שהיות מלחץ האפייה. ובפרט לפי מי שהם פוסקים, כי בפסח החמץ אינו חוזר וניעור, א"כ תאפה לפני פסח, בכדי שיתבטל החמץ אם ישנו מלפני פסח. אולם לדידך, בלא"ה קי"ל שהחמץ חוזר וניעור, א"כ אין לנו הבדל בין לפני פסח, לבין אחרי פסח. וכו'. הם מאריכים על כך.

וכן לגבי הנושא, שהם עשו זאת רק מפני שהיו מוכרחים, שלא לבוא לידי מחלוקת, א"כ בסור המכריח וכו'. זהו הנושא השני שם.

ולמסקנא הם כותבים במפורש, כי אתם יכולים לעשות בפסח כאות נפשכם, וגם לערוך המצות בקמח קטנית, ולבשל מיני קטניות ולשרות ולעשות קליות. ולא תחושו לדברי המרשלים ידיכם וכו' וכו'.

הסיבה שלא קראתי את הקטע הראשון שבתשובה, שדילגתי, שהשארתי זאת, היא מפני שהיערתי בזמנו בשער"י [שם], כי על הקטע הזה צריכים לעשות 'ביעור חמץ'. כי מי שכתב את התשובה בפועל, זהו אלקאפח. לפי המלים, הסגנון שלו, הרגשתי כי ישנן כאן כוונות זרות. הוא הכניס מלים, שלא מתאים ששאר חכמי תימן יכתבו אותם, כי זהו הסגנון שלו, המראה על דעותיו הכוזבות.

והסיבה שהנני מביא נושא זה עוד הפעם, היא מפני שהעירו לי בשנים האחרונות כמה תלמידי חכמים נר"ו, כי אכן נכון שפירסמו את התשובה הזאת בצילום מכתב ידו של אלקאפח, אולם בגנזכים נמצאת התשובה הזאת, בכתב ידו של מהר"י יצחק הלוי בעצמו. עם כל הביטויים הללו.

מבלעדי זאת, ככה היה נראה לנו, כי הרבנים אשר חתמו, זהו מפני שהם לא נכנסו לכל הפרטים, וכדי שלא לעשות מחלוקת. אבל הם הסכימו רק על העיקר. כך הסברתי ואמרתי בזמנו, שהוא – אלקאפח – כתב את התשובה הזאת, ומה שהרבנים האחרים ג"כ חתמו, זהו מפני שסוף סוף הם הסכימו לעיקרי הדברים, ולא התייחסו לביטויים הללו.

ברם כעת ישנם הטוענים, כי הרב יחיא יצחק הלוי כתב זאת במו ידיו. ולפני שרואים את המקור, אי אפשר לדבר. אולם אחרי שהתברר הדבר ללא שום ספק, 'זהנה אמת נכון הדבר', אכן הדברים כתובים בכתב ידו שלו. אין ספק שזהו כתב היד שלו, מכירים את כתב ידו. אמנם הוא לא חתם עליה, אבל אין זאת אלא כדי שתחילה יחתמו שאר הרבנים שהיו זקנים ממנו, כדרכו. ורואים כי זאת טיטא, אמנם לא ממש הראשונה, אבל רואים כי יש שהוא כתב ואח"כ מחק. ש"מ כי זה לא שהעתיק זאת, אלא שהוא מסגנון משהו. וישנם גם הרבה דברים אחרים נוספים, הנמצאים בתשובה שנתפרסמה, שאינם כתובים שם. בקיצור, אין ספק שזהו בעיקרו ניסוח שלו, או לכל הפחות שהוא היה מעורב פה בניסוח.

תשמעו את המלים, אשר נמצאים גם בכתב ידו, וכפי שאמרתי לכם בעבר, הדבר צריך 'ביעור חמץ', וגם כעת הנני חושב כך, אבל צריכים לדעת מהו ה'חמץ'.

הוא כותב כך, אף שזה דבר פשוט וכו' אכן מאשר יקרו ונכבדו בעינינו מנהגי אבותינו נוחי נפש, זכותם תגן לנו, הבנויים על טהרת דברי התלמוד הקדוש, ועל פי הנשר הגדול הרמב"ם ז"ל ושאר גאונים, ובמקצת מהם על פי מרן השו"ע, ועדיין לא לקו על פי הרוב בחסר ויתר מחומרות חכמים האחרונים וקולותיהם, זכות כולם תגן בעדנו. ולא נכחד כי מקצת המנהגים, שלטה בהם יד המתקדשים והמטהרים לצאת ידי חובה אליבא דכולי עלמא, ולפעמים לא יצאו ידי חובה לא כמר ולא כמר כידוע, עם כל זה רובם שהוא ככולם עומדים בטהרתם.

על זאת דיברנו בזמנו בשער"י [שם], כי אין לי ספק שהמלים הללו, שרשן ומקורן, יצאו מזה שהזכרנו אותו [אלקאפח]. כי בסגנון המלים, 'על טהרת דברי התלמוד', 'עומדים בטהרתם', יש ארס, כדי שיבינו כי מה שאינו כתוב בתלמוד, הוא ההיפך. דהיינו שהוא לא טהור. חלילה.

'התלמוד הקדוש'. מישהו כותב בסגנון כזה, התלמוד הקדוש? אכן אין ספק שהתלמוד הוא קדוש, אולם לא מתבטאים ככה.

הערה מהקהל: על ספר הזוהר אומרים, הזוהר הקדוש.

שערי יצחק – השיעור השבועי

הדורות נוספו חומרות, אשר לא היו בדורות הראשונים. ולכאורה אינו מובן, וכי אנחנו יותר צדיקים? אלא מסביר השל"ה, כי העניין שמוסיפים חומרות הוא, מפני שמתפשטת בעולם זוהמת הנחש הקדמוני. כל דור ודור, הדורות פוחתים והולכים, ואנחנו צריכים יותר גדרים וסייגים. זה לא שאנחנו יותר צדיקים מהם, אלא שהם לא היו צריכים את הסייגים הללו, משא"כ אנחנו שצריכים.

והוא – השל"ה – מוסיף וכותב דבר נפלא. אילו היה מתן תורה היום, אזי כל החומרות הללו היו נכתבים בתורה. בזמן מתן תורה, לא היה צורך בכך, משא"כ כיום.

ואולי זהו פירוש הברכה, בא"י 'נותן' התורה. בלשון הווה. כי כביכול זאת נתינת התורה מחדש.

דרך אגב, הדבר אינו מתחיל בזה. ישנו מדרש של אחד מחכמי תימן הראשונים, הנקרא בשם נר השכלים, במקור זה נקרא בשם 'סראג אלקול'. הוא כותב בשם חז"ל לגבי אברהם אבינו ע"ה, כי הוא קיים מאה שבעים ושתיים מצוות. ויצחק אבינו, מאתיים ותשע. ויעקב אבינו, תרי"ג מצוות. והראיה היא – לגבי אברהם – מן הפסוק, עקב אשר שמע אברהם בקלי וגו' [בראשית כ"ו, ה']. כמניין עקב. ויצחק אבינו, גו"ר בארץ הזאת וגו' [שם כ"ו, ג']. וכו'.

המאמר הזה אמנם צריך הסבר, איך הוא בדיוק החשבון. ויש לי בס"ד הסבר על כך בנפלאות מתורתך ונדומה לזה כבר כתב הרמב"ם בפרק ט' ממלכים הלכה א'. איתמר.

עכ"פ רואים כי אפילו בדורות של אבותינו הקדושים, נוספו להם מצוות. יצחק הוסיף על אברהם עוד שלושים ושבע, ויעקב אבינו הוסיף עוד ארבע מאות וארבע. רואים כי בכל הדורות, הדבר הולך ומוסיף.

א"כ בודאי שעניין החומרות והחסידות, הם דבר שיש לו שורש וענף.

אולם מצד שני, איך יכול להיות, שמהר"י יצחק הלוי כתב את זאת?

מה שהנני חושב, מה שיכול להיות הוא – אמנם קשה להגיד זאת, אבל האמת צריכה להיאמר –

תשובת מרן שליט"א: זוהי הנקודה. מכיון שבעוה"ר הוא היה כופר בכך. מה שהם וסיעתם אינם מבינים וטוענים, למה הינכם אומרים 'הזוהר הקדוש'? וכי התלמוד אינו קדוש? הרמב"ם אינו קדוש? המדרשים אינם קדושים? הרי כל הספרים, הם קדושים.

ואכן צריכים להבין את התשובה, לגבי העניין הזה. בודאי שכל הספרים שלנו הם קדושים. אבל הסיבה שקוראים לספר הזוהר בשם 'הזוהר הקדוש', זה אינו מפני ששאר הספרים אינם קדושים כמוהו, אלא שבספר הזוהר, הקדושה 'צועקת'. כל מלה וכל שורה 'צועקת' קדושה. זה צף. ישנם עוד ספרים מסויימים, כגון הספר ראשית חכמה, שכותבים ואומ' עליו 'הספר הקדוש ראשית חכמה. וכן השל"ה וכד'. כי בספרים הללו רואים זאת. הדבר הוא בולט. אבל לא שח"ו באים למעט בקדושת ספרים אחרים ובערכם. ומי שכותב ההיפך, יש לו עניין לנגח.

'לקו בחסר ויתר'? אלו אשר מחמירים, הם 'המתקדשים והמטהרים'? הוא אומר זאת, לגנות. ע"ד שנאמר זאת בפסוק בישעיה, לגבי אומות העולם.

ומה שהוא כתב, שזכות כולם תגן בעדנו, זהו 'כסות עיניים', כדי לנקות את עצמו. כמו שהסברנו שם בשער"י, וגם בכתובים הכמוסים עמדי, בנפלאות מתורתך ע"פ עקב אשר שמע אברהם בקולי.

כל השיטה הזאת, לזלזל בחומרות, גם אם אבותינו לא נהגו בהן – הרי ישנם דברים שאבותינו נהגו, וישנם דברים שלא נהגו – זהו דבר שחס ושלום בבל ייאמר.

ומי לנו גדול, מאיגרת מהר"ץ-מהרי"ץ, הוא הראשון הידוע לנו מחכמי תימן שכתב כך, ראוי ונכון לכל אחד מישראל, לנהוג בכל חומרות דיני הפסח.

זאת באיגרת של מהר"ץ, בעל פרי צדיק, וג"ע מהרי"ץ זיע"א היה קורא אותה לציבור בכל שנה ושנה. ההיפך, בפסח רצוי מאד להחמיר, על פי מ"ש רבינו האר"י ז"ל.

ובפרט השל"ה – רבינו שני לוחות הברית – אשר כתב יסוד חשוב מאד. הרי אין ספק, שבמשך כל

הרי [אותו] אלקאפח, היה יותר זקן ממהר"י יצחק הלוי. ולכן הוא תמיד נתן לו לחתום לפניו. שניהם היו מהתלמידים של כמהר"ר חיים קורח, שהוא תלמידו של כמהר"ר יוסף אלקאפה, אשר היה תלמידו המובהק של מהר"י. ולפי מה שכותבים בספרים, מכיון שהם ישבו בבית הדין ביחד, בפרט עוד לפני שפרצה המחלוקת, אז מארי חיים קורח אמר לאותו אלקאפח, שלא תורה בענייני ציבור, ואל תכתוב, עד שהרב יחיה יצחק הלוי יסכים, ויעבור על התשובה. במלים אחרות, היה ביניהם תיאום. היו מעירים זה לזה הערות, ולבסוף חותמים שניהם. וכמו שאמרנו, הוא היה נותן לו לחתום ראשון, מכיון שהוא היה יותר זקן ממנו. ועיין שיח חכמים כרך ראשון דף נ"ב באורך.

בנושא דלעיל, ישנה 'התנצלות' שכתב אלקאפח בסוף התשובה [כנדפס גם בס' איש ימיני כרך א' דף רצ"ט] בזה"ל, באתי להתנצל על איחור תשובתכם וכו', רצוני היה להאריך בה כל הצורך וכו', וגם חבירינו החותמים בה, כך עלתה הסכמתם [שנאריך], אבל לא הניחנו הזמן.

ושוב דחקנו עצמנו ונתוועדנו יחד, בחברת מו"ר מאריה דאתרא מ"ו יחיא יצחאק – [תוספת האל"ף, בגלל שכך מבטאים וכותבים בלשון ערב, כניקוד פתח שמושכים אותו. וכ"ה בתפסיר רס"ג. יב"ן] – הי"ו, והסכמנו לבוא בקצרה, והשבנו עליה וכו'.

הוא בעצמו כותב כך, דחקנו עצמינו, כי זה עלה לו בקושי ו'בדוחק'. בעל כרחו שלא ברצונו. כנראה לא היתה לו ברירה. ונתוועדנו יחד בחברת מהר"י יצחק הלוי. זאת אומרת, הוא בעצמו כותב כי התשובה הזאת היתה, כאשר 'נתוועדנו יחד'. וכן 'בחברת'.

נו? מה קורה? מדוע אמרו חז"ל, ואל תתחבר לרשע [אבות א', ז']?

התשובה היא, כי אוי לרשע, ואוי לשכנו [נגעים פרק י"ב משנה ו', וסוף גמ' סוכה].

דהיינו – כך חושבני – הרי התשובה היא משנת התר"ע, והמחלוקת פרצה בשנת התרע"ד, מתי שהם התחילו – הרי אותו אלקאפח היה רבן של-

דרדעים, ומאז התחילו להנהיג את הנהגותיהם בפרהסיא ובגלוי. וסימניך, שזאת היתה השנה שלמלחמה העולמית. וכמ"ש בס"ד בפתח דבר לקונט' אור הנר, שבסוף ש"ע המקוצר כרך רביעי איסור והיתר, דף ה' ד"ה אין. כבר בשנים שלפני כן, היה ניכר אצלו זלזול בחכמי ישראל המקובלים וכו' ודעות כוזבות. ולצערינו, הדבר בא להם מספרי ההשכלה, שהגיעו מאירופה. הסגנון הזה שהוא כותב, 'טהרת התלמוד' – ב"ה אני אינני מכיר את ספרי המשכילים, אבל את 'הרי"ח' אני מכיר. וגם הזדמן לי לכל הפחות לראות, לגבי בית הכנסת של-משכילים בוילנא, כי שמו היה 'טהרת הקודש'... זהו השם שלהם. הם כביכול, 'טהורים וקדושים'.

במלים אחרות, בשלב הראשון, כיון שהם היו ביחד בביה"ד וכו', אזי ממילא היתה קצת השפעה. והרבנים עדיין לא הבחינו שיש לו דעות זרות, לא ידעו עד היכן הדברים מגיעים, עד שהדבר פרץ החוצה, ואז כבר היה חרס ונידויים וכו'. אבל היה כנראה שלב מסויים, שקיבלו ממנו פחות או יותר, ואז היתה השפעה רעה ממנו אליהם. ועל זה נאמר, אוי לרשע, ואוי לשכנו.

ע"כ הנני אומר, כי מהר"י יצחק הלוי שכתב את הדברים הללו, כנראה הוא לא הרגיש אז שישנו איזה אַרס בכך. ולצערינו, זה לא רק הם.

יתירה מכך. כפי שאתם יודעים, היו חכמים מקובלים גדולים בארץ תימן, כגון בעל מרפא לשון, [שעליו כתב הראח"נ בעל ענף חיים, בספרו אוצר ספרי תימן דף י"א ע"ב, באמת לא נמצא בדורנו בתימן, איש חכם ונבון ועניו כמוהו]. והנה הוא מביא מתוך הספרים של שד"ל, לוצאטו, שהיה משכיל ספרדי מאיטליה. אמנם רוב המשכילים אז היו אשכנזים. אבל הוא לא ידע, שהמחבר הוא פסול. [כנראה לאחר זמן ידעו, אולי מתוך מה שכתב דברים גרועים יותר בספרים אחרים שלו, כי שמעתי שנתחבר נגדו ספר שיחת דקלים. איתמר. וע"ע בספר אשתדלות עם שד"ל. תרגום בְּהֶאֱבָקוּ עֲמוֹ [בראשית ל"ב, כ"ו] באשתדלותיה עמיה. יב"ן].

אפילו בעל הבן איש חי, הגאון רבינו יוסף חיים, אשר היה בבבל-עיראק, והיה להם יותר קשר

שערי יצחק – השיעור השבועי

המצות, והנה שם אין את הדברים הללו. ואיך שאני יודע – כפי שהוא עצמו אמר לי בזמנו – את זאת כתב אלקאפח בעצמו. א"כ הא כיצד לבסוף, דוקא הוא לא חזר לכתוב את הביטויים הללו?

ישנה לי תשובה מעניינת על כך. איני יודע האם הנני צודק, ובפרט כי לא ראיתי בזה את המקור, אבל שמא ואולי היו לו הרהורי תשובה. כך הוא כתב מה שכתב מעיקרא בזמן ההוא, ולאחר מכן משהו התהפך אל הצד השני, ואז הוא החליט להשמיט את הביטויים האלה. אבל הכל הוא בגדר השערות.

מה שברור הוא, שהדבר צריך ביעור חמץ. מה הדבר משנה לנו, האם זה מימין או משמאל, איך כתבו ולמה כתבו. איננו יודעים במדויק, מה קרה. מה שברור הוא, כי הדברים הללו הם דעות פסולות. זהו מה שחשוב לנו לדעת.

השם ברוך הוא יאיר דרכנו, ויזריח נרנו. ושנוכח בעזרתו יתברך לעלות ולהתעלות בחודש הרחמים והסליחות שלפנינו, ושהשם ברוך יזכנו להתגלותו והארתו של י"ג מכילן דרחמי, אכ"ר.

לאירופה, הנה הוא מביא ספרים של משכילים, כתבי עת שלהם, כגון המגיד, וכל מיני דברים, שאינני זוכר כעת. גם הוא לא ידע. לא ידעו, לא קלטו מה קורה אצל האשכנזים, ה'השכלה' הארורה שישנה אצלם.

והוא מעתיק ומביא את דבריהם, כדבר פשוט. הם לא ידעו אז את הקלקול הזה, מה קורה בדיוק בארצות אירופה, וממילא היתה עליהם קצת השפעה, מחוסר ידיעה, בתום לב.

ממילא, נשאר עדיין שהשורות הללו צריכות 'ביעור חמץ'.

לא גמרתי עדיין את הנושא, מאחר שהנני רואה כי הזמן כבר איננו מספיק. אני צריך לענות גם על ה'מסכתא דמהרי"ץ'.

וידידנו הרה"ג אלישע חן הי"ו, בגנוזות ותשובות, הוא כבר העיר בכתב לגבי הנושא הזה. אבל אולי בכדי שהדברים דלעיל יהיו ברורים, ויותר מחודדים, אגיד כבר כעת רק נקודה אחת מעניינת והפוכה. התגלה משהו אחר מפליא. הוא מביא שם שראה כת"י (קובץ של העתק שו"ת בעניינים שונים), שהעתיק תשובה זאת לגבי

יד מהרי"ץ

אחת בשנה

בני חיי ומצוות

כמודי שנה בימי הרחמים והסליחות מתקיימת בס"ד

המגבית השנתית

לטובת פעילות מוסדות יד מהרי"ץ - הארגון העולמי להפצת תורה ומסורת יהדות תימן

שמות התורמים יובאו בפני מורן הגאון הצדיק

יצחק רצאבי

רבינו פוסק עדת תימן שליט"א

אשר בבוח תורתו הקדושה והטהורה יעתיר עבורם בתפילה

בעת רצון נדירה ומיוחדת

ויזכו לברכתו הכוללת כל הישועות, כפי שנחקקה בכתב יד קדשו:

"ברכות שמים מעל יחולו על כל המסייעים, שיזכו לבני חיי ומצוות"

למסירת שמות לתפילה הנדירה, לבריאות ולהצלחה ולפרנסה טובה, או לעילוי נשמות ובעמודות

050-4145141 | 050-4140741 | "נדרים פלוס" ו"קדילות"

התרומות מוכרות לצרכי מס לפי סעיף 46

לק"י

הננו להודיע בזאת כי

השיעור השבועי הקבוע

של מורן הגאון

הרב **יצחק רצאבי שליט"א**

פוסק עדת תימן

מח"ס שלחן ערוך המקוצר ח"ה, שו"ת עולת יצחק ג"ח ועוד

מומשיך להתקיים מדי מוצאי שבת קודש

עכשיו בחדשי הקיץ

השיעור מתחיל בשעה 21:30

בבית המדרש "פעולת צדיק"

רח' המכללה (מהרי"ץ) 4 בני ברק

(פינת רח' בירנבוים 2 ליד "שוק השומר")

ציבור האברכים בני הישיבות

וכלל שוחרי התורה מוזמן

שיעור שכולו חידוש - מומנו תצא מלא וגדוש